

(G)een plaats voor daklozen in de publieke ruimte

Sander van der Meulen
Studentnummer: 1411810
Master Thesis Culturele Geografie
September 2008
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Dr. B. van Hoven

Samenvatting

Het onderwerp van dit onderzoek is de beleving van plaatsen door dak- en thuislozen in Groningen. Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van interviews en participerende observatie. Tijdens de participerende observatie zijn plaatsen bezocht die voor dak- en thuislozen belangrijk zijn. Centraal stonden de gevoelens van respondenten en op wat voor manier de plaats beleefd werd.

Door de 20ste eeuw heen is de positie van dak- en thuislozen veranderd. Tegenwoordig wordt het thuisloze bestaan gekenmerkt door marginalisering en sociale uitsluiting. Dominante groepen zijn verantwoordelijk voor het besturen van groepen in de marge waaronder daklozen. Middels wetgeving, beleid en instituties wordt geprobeerd ongewenst gedrag te veranderen. Wat gezien wordt als anders wordt bepaald door dominante groepen. Dominante betekenissen die gangbaar zijn in een samenleving zorgen er voor dat iemand zichzelf en de groep waartoe deze persoon behoort als ‘anders’ ziet. Met dominante groepen worden groepen bedoeld die machtig zijn en daardoor de mogelijkheid hebben om andere niet dominante groepen hun wil op te leggen. Dit is van invloed op de positie van daklozen in de publieke ruimte.

Tijdens het onderzoek viel vooral op dat dak- en thuislozen drukke plaatsen mijden. Zodra het mogelijk is niet in de binnenstad te hoeven zijn wordt een rustige plek opgezocht.

Plaatsen waar respondenten graag komen en veel tijd door brengen zijn plaatsen waar iets te krijgen of te halen is zoals eten of onderdak. Ten tweede zijn er de plaatsen waar respondenten zich veilig voelen en het gevoel hebben dat het hun ‘eigen’ plek. Op deze plaatsen tast hun aanwezigheid het minst de ruimten en activiteiten van de dominante groepen aan. Ook het probleem van de publieke ruimte speelt mee in de keuze. Dak- en thuislozen zijn gedwongen privé-activiteiten in de publieke ruimte uit te voeren. Daarnaast spelen processen van uitsluiting een belangrijke rol. Dit uit zich bijvoorbeeld in de vorm van bewust letten op de uiterlijke verzorging, om maar niet anders te zijn dan de norm van dominante groepen in de maatschappij.

Voorwoord

Deze scriptie is het resultaat van mijn afstudeeronderzoek voor de Master Culturele Geografie. De Master Culturele Geografie heb ik gevolgd aan de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Er werden verscheidene interessante onderwerpen aangedragen door de diverse docenten van de faculteit. Het onderwerp ‘homeless people in Groningen’ en de relatie met processen van ‘exclusion’ sprak mij meteen aan. Processen rond uitsluiting van mensen die anders zijn of zich anders gedragen, heeft altijd mijn interesse gehad. Mijn scriptie sluit hierbij aan, omdat het gaat om het beleven van plaatsen door dak- en thuislozen en om gevoelens van uitsluiting die daarop van invloed zijn. De doelgroep dak- en thuislozen sprak mij ook aan, omdat ik het idee had dat ik in Groningen steeds meer dak- en thuislozen op straat zag die de straatkrant verkochten. Ook het indrukwekkende boek *Van miljonair tot krantenjongen* van Sander de Kramer, waarbij levensverhalen van dak- en thuislozen centraal staan, versterkte mijn interesse. Dr. B. van Hoven bood het onderwerp ‘homelessness’ aan en werd daardoor automatisch mijn scriptiebegeleidster. Daarom wil ik haar als eerste bedanken voor haar enthousiasme en wetenschappelijke begeleiding. De vele artikelen en ideeën die ze aandroeg, hebben een grote bijdrage aan het onderzoek geleverd. Daarnaast wil ik alle respondenten bedanken voor hun medewerking. Zij gaven mij de kans om hun leefwereld te observeren en waren zeer behulpzaam bij het beantwoorden van mijn vragen. Ik vond de openheid en eerlijkheid in de vele gesprekken die ik met hen voerde erg bijzonder. Ook wil ik de medewerkers van het A-Huis bedanken voor de gastvrije ontvangst en het meedenken over de uitvoering van het onderzoek. Met name Berber heeft me goed op weg geholpen met nuttige tips en informatie. Daarnaast wil ik professor Sibley bedanken voor zijn bijdrage. In een persoonlijk gesprek heb ik met hem over dit onderwerp van gedachten mogen wisselen. Ook wil ik mevrouw Beukeveld en meneer Polstra bedanken voor de praktische tips ten aanzien van het doen van onderzoek onder dak- en thuislozen. Als laatste dank ik mijn familie voor hun steun tijdens het onderzoek.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
1 Inleiding	6
1.1 Introductie	6
1.2 Aanleiding	6
1.3 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie.....	6
1.4 Probleem-, doel- en vraagstelling.....	8
1.5 Inleiding volgende hoofdstukken	9
2 Theoretisch kader	10
2.1 Inleiding	10
2.2 De positie van dak- en thuislozen in de maatschappij	10
2.2.1 Inleiding	10
2.2.2 De positie van daklozen door de 20 ^{ste} eeuw heen	10
2.2.3 Beleid en wetgeving en de positie van daklozen.....	12
2.2.4 De positie van daklozen binnen instituties	13
2.3 Daklozen en de rol van huis en thuis.....	15
2.3.1 Een definitie opstellen	15
2.3.2 Verschillen tussen huisloos en thuisloos	15
2.3.3 Het concept home	17
2.4 Geographies of Exclusion	18
2.5 De positie van daklozen in de publieke ruimte	21
2.6 Conclusie	23
3 Methodologie	24
3.1 Filosofie.....	24
3.2 Wetenschappelijke stroming	24
3.3 Kwalitatief onderzoek versus kwantitatief onderzoek	25
3.4 Methoden van datacollectie.....	26
3.4.1 Literatuur	26
3.4.2 Participerende observatie	26
3.4.3 Interviews	27
3.4.3.1 Vragen	28
3.4.3.2 Locatie interviews	29
3.5 De respondenten	30
3.6 Ethiek	31
3.7 Methode van analyse	31
3.8 Betrouwbaarheid en validiteit	32
4 Resultaten	34
4.1 Inleiding	34
4.2 Samenstelling onderzoeksgroep	34
4.3 Oorzaken dakloosheid	36
4.4 Dakloos maar ook thuisloos?	37
4.5 Welke plaatsen zijn belangrijk	39
4.5.1 Time-space map	39
4.5.2 Plaatsen waar de respondenten graag komen	42

4.5.3 Plaatsen die respondenten het liefst mijden	44
4.5.4 In de toekomst een eigen plaats.....	46
4.6 Exclusion	47
4.7 Conclusie	50
5 Conclusie.....	51
Literatuurlijst.....	54

1 Inleiding

1.1 Introductie

In dit hoofdstuk zal eerst de aanleiding worden besproken voor het doen van onderzoek onder dak- en thuislozen. Daarna zullen de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie in paragraaf 1.3 worden beschreven. In paragraaf 1.4 komen de probleem-, doel- en vraagstelling aan bod. Tot slot zal beschreven worden wat er in de volgende hoofdstukken staat.

1.2 Aanleiding

Binnen de Culturele Geografie staan sociaal-culturele aspecten bij het analyseren en verklaren van ruimtelijke processen centraal. Processen als 'othering' en 'exclusion' en 'inclusion' spelen een belangrijke rol. Identiteit vormt de basis voor deze processen. Bij identiteit draait het om concepten van de 'zelf' en de 'ander'. De manier waarop je over jezelf denkt en hoe anderen over je denken, wordt niet alleen gedefinieerd door wat je bent (bijv. in termen van geslacht, seksualiteit, huidskleur of sociale klasse), maar ook door wat je niet bent. Mensen hebben de neiging om degenen, die 'anders' zijn dan de groep waartoe ze zelf behoren, buiten te sluiten (Holloway en Hubbard, 2001).

Bij het bevestigen van een identiteit spelen plaatsen een rol. Door een proces waarbij plaatsen fungeren als 'signification systems', worden bepaalde betekenissen of mythen geconstrueerd. Aangenomen wordt, dat de relaties tussen mensen en hun omgeving gevormd worden door de relaties die men met andere mensen heeft, en dat daardoor hun culturele identiteit kan worden afgelezen aan de plaats waar ze leven. Op deze manier worden bepaalde groepen in een groter ruimtelijk systeem gemarginaliseerd op basis van etniciteit, leeftijd, geslacht, seksualiteit of inkomen. Slechts op enkele plaatsen kunnen deze groepen in de stad hun waarden uitdragen. Dit impliceert dat de meeste alledaagse landschappen gezien kunnen worden als een product van de dominante culturele groepen, die pogen hun waarden op te leggen aan de gemarginaliseerde groepen. In de Westerse maatschappij bestaat de dominante groep uit blanke, welgestelde, mannelijke, heteroseksuele, gezonde mensen uit de sociale midden en boven klasse (Holloway en Hubbard, 2001).

Groepen die niet tot deze dominante groep behoren, worden ondergeschikt geacht. Hun aanwezigheid wordt in bepaalde gevallen en gebieden als niet wenselijk gezien en als een bron van verontreiniging beschouwd. Zulke niet dominante groepen worden als de 'ander' beschouwd. Ze worden geacht anders te zijn dan wat door de dominante groep als norm beschouwd wordt (Storey, 2001).

Tot een gemarginaliseerde groep of minderheidsgroepering kunnen dak- en thuislozen gerekend worden. Voor dak- en thuislozen geldt bijvoorbeeld dat ze zich bijna altijd in de publieke omgeving begeven, maar dat ze maar zelden tot *het* publiek gerekend worden (Mitchell, 2003). Met het publiek wordt hier de dominante groep bedoeld.

In dit onderzoek zal de positie van dak- en thuislozen worden besproken onder andere de rol van processen zoals 'exclusion' en 'othering' zullen hierbij aanbod komen. Dit zal gebeuren aan de hand van een onderzoek onder dak- en thuislozen in Groningen.

1.3 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

“Er komen steeds meer zwervers. Het Trimbos-instituut telt naar schatting 110.000 ‘verkommerden en verloederden’, van wie er 43.000 geregistreerd zijn. Maar volgens

verslavingsonderzoekers zijn veel van hen niet verloederd genoeg om voor dakloos door te gaan. Zij schatten het aantal officiële zwervers op 15.200 – nog altijd een aardig voetbalstadion vol” (Nijmeijer, 2003: 40).

In de geografie is naar dak- en thuislozen relatief weinig onderzoek gedaan. In Engeland hebben Paul Cloke, Sarah Johnsen en Jon May diverse studies gedaan naar daklozen in Engeland. Onder andere een studie naar de geografie van dak- en thuislozen, beschreven aan de hand van hun bewegingen door de stad, om het strategische en het tactische gebruik van de ruimte te begrijpen (Cloke et al, 2008). Ook deden ze een onderzoek met behulp van auto-photography waarbij ‘verborgen’ ruimten die normaal gesproken niet naar voren komen bij het doen van onderzoek nu zichtbaar werden. Hierdoor werd een genuanceerder inzicht verkregen in het gebruik, de betekenis en de dynamiek van andere, blijkbaar reeds bekende ruimten (Cloke et al, 2007).

Ook Paul Rollinson deed onderzoek onder dak- en thuislozen in de Verenigde Staten. Hij onderzocht het alledaagse leven van dak- en thuislozen in Kansas city aan de hand van participerende observatie. Het doel was om het alledaagse leven van dak- en thuislozen in noodopvangvoorzieningen te onderzoeken. De belangrijkste dagelijkse activiteiten van dak- en thuislozen bestonden uit het zorgen voor eten, de tijd doorkomen, drank en drugs gebruik, persoonlijke hygiëne te bewaren en het zorgen voor kinderen (Rollinson, 1998).

Omdat er nog maar weinig studies gedaan zijn naar daklozen in de geografie, is het interessant deze groep nader te analyseren.

In Nederland is over dit thema in de geografie nog maar weinig bekend. Als er onderzoek gedaan wordt naar daklozen, dan richt dat onderzoek zich meestal op de gezondheidsproblematiek en opvang van de daklozen en de overlast veroorzaakt door hen, zoals uit de nu volgende onderzoeken blijkt. Onder andere het GGZ Nederland laat zeer gericht onderzoek verrichten naar de aard en omvang van de problematiek van dak- en thuislozen in Nederland in het onderzoek *Zwerven in de 21ste eeuw* (De Bruin et al, 2003). Het onderzoek uitgevoerd door CVO (Centrum voor Verslavingsonderzoek) richt zich op twee centrale thema’s: de overlast en de geestelijke gezondheidsproblematiek. Onder overlast worden subjectieve indicatoren genoemd als slordig uiterlijk en afwijkend of onaangepast gedrag, waarbij de kanttekening geplaatst wordt, dat derden genoemde indicatoren anders kunnen ervaren. Er wordt dus uitgegaan van een afwijking van de norm, zoals hierboven reeds werd beschreven (zie bijvoorbeeld Holloway en Hubbard, 2001 of Sibley, 1995).

Specifiek voor Groningen voerden Louis Polstra en Marije Oostland een behoeftenonderzoek onder daklozen in Groningen uit onder de titel *Stemmen in de marge*. Doel van dit onderzoek was inzicht te verschaffen in de behoeften van thuis- en daklozen in Groningen op het gebied van wonen, arbeid/dagbesteding en begeleiding. Het is een serieuze poging om met dak- en thuislozen te communiceren om hen een stem te geven in het tot stand komen van het beleid van de gemeente. Op basis van de onderzoeksbevindingen werden aanbevelingen gedaan op drie niveau’s: methodische, organisatorische en beleidsmatige aanbevelingen. Hierdoor kan de gemeente Groningen beleid ontwikkelen dat niet alleen gebaseerd is op theoretische inzichten en het voorzieningen aanbod afstemmen op de doelgroep (Polstra en Oostland, 1998).

Ook voert de gemeente Groningen jaarlijks een dak- en thuislozenmonitor uit (de laatste over het jaar 2006). Doel van de monitor is het in kaart brengen van de populatie dak- en thuislozen en zicht krijgen op de groep marginaal gehuisvesten in Groningen (Beukeveld en Vosselman, 2007). Van de cijfers afkomstig uit de monitor is in het resultaten hoofdstuk gebruik gemaakt.

De boven genoemde onderzoeken richten zich op het voorkomen van daklozenproblematiek of het omgaan met deze problematiek. In deze Master Thesis staat de belevingswereld van dak- en thuislozen centraal met betrekking tot de plaatsen waar ze zich ophouden en wordt er minder naar de problematiek met betrekking tot de opvang of het voorkomen van het dakloos worden gekeken.

Iemand die dakloos is, heeft geen reguliere huisvesting, maar dit hoeft niet te betekenen dat hij/zij zich niet ergens 'thuis' voelt. Daklozen creëren relaties, sociale netwerken en plaatsen, die de betekenis van thuis (verblijfplaats, identiteit en roots) kunnen innemen (Blunt en Dowling, 2006). Daklozen voelen zich met bepaalde plaatsen verbonden. In dit onderzoek wordt gekeken of er plaatsen zijn die voor daklozen belangrijk zijn. Voelen daklozen zich op bepaalde plaatsen thuis, omdat ze daar 'in place' zijn en zijn andere plekken bedreigend voor hen, omdat ze hier als 'out of place' beschouwd worden? Ontstaat dit gevoel bijvoorbeeld doordat dominante groepen hen 'out of place' beschouwen zoals omwonenden of de gemeente. Zij kijken in vergelijking met daklozen anders tegen dezelfde plaats aan. Zo stond er in april 2007 in Groningen een opvanghuis voor daklozen ter discussie. Ondernemers lieten weten niet te willen investeren als er een opvanghuis aan het zelfde pleintje ligt, "omdat er niet het fraaiste publiek komt in een opvanghuis" (de Jonge, 2007).

Zoals al genoemd speelt de gemeente een rol bij de opvang van dak- en thuislozen en wordt door de gemeente beleid en wetgeving opgesteld. Volgens de Franse filosoof Foucault willen overheden het gedrag van hen die ander gedrag vertonen dan wat normaal geacht wordt door de staat beïnvloeden. Het beïnvloeden vindt plaats door wetgeving en toezicht. Deze wetgeving en het toezicht zijn er op gericht hun gedrag te verbeteren. Voorbeelden van instituties die hiervoor worden ingezet, zijn gevangenissen voor criminelen en gestichten voor 'gestoorden' (Holloway en Hubbard, 2001). Ook het dak- en thuisloos zijn wordt veelal als niet wenselijk beschouwt. Zo werd er bijvoorbeeld in 2004 het plan *Uit de goot* door de gemeente Groningen gepresenteerd, waarbij het uitgangspunt is dat niemand op straat hoort te slapen. De gemeente wil hiermee het gedrag van hen die ander gedrag vertonen dan wat normaal geacht wordt beïnvloeden. Met het plan *Uit de goot* wil de gemeente betere resultaten door alles in het werk stellen om zo weinig mogelijk mensen van de voorzieningen gebruik te laten maken. Wat niet kan worden voorkomen, moet zo snel mogelijk worden verholpen en 'schadebeperking' is niet meer voldoende. De heftige problemen (zowel individueel als maatschappelijk) op dit gebied rechtvaardigen desnoods onorthodoxe maatregelen (Gemeente Groningen, 2004).

1.4 Probleem-, doel- en vraagstelling

In het onderzoek wordt de groep dak- en thuislozen die gebruik maken van opvangvoorzieningen in de stad Groningen onderzocht. De plaatsbeleving staat in het onderzoek centraal. De groep daklozen in Groningen is de laatste jaren redelijk stabiel; dit betekent dat er ongeveer net zoveel thuislozen instromen als er uitstromen. Tussen april 2003 en september 2006 zijn er 1847 dak- en thuislozen ingestroomd en zijn er 1914 uitgestroomd, er was dus sprake van een lichte afname (Beukeveld en Vosselman, 2007). Toch zijn er op dagbasis nog zo'n 250 dak- en thuislozen (Beek, 2006).

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de plaatsbeleving van daklozen. Er wordt gekeken of er plaatsen zijn die voor deze gemarginaliseerde groep belangrijk zijn. Volgens Cloke et al, (2008) moet er meer naar het belang van emotie en affectie in het leven van dak- en thuislozen gekeken worden en de sporen die deze emotie achterlaat in de steden. Ook is het volgens hem belangrijk verborgen ruimten te onderzoeken. Met verborgen ruimten worden plaatsen bedoeld die niet typisch en kenmerkend zijn voor het beeld dat het publiek (of academici) heeft van dak- en thuislozen (Cloke et al, 2007).

Voelen daklozen zich op bepaalde plaatsen thuis, omdat ze daar 'in place' zijn en zijn andere plekken juist bedreigend voor hen? Hoe gaan dominante groepen met deze plaatsen om? In dit verband zullen processen van 'exclusion' en 'othering' besproken worden.

Doelstelling:

Inzicht verkrijgen in het proces van 'exclusion' en de invloed die dat heeft op de plaatsbeleving van dak- en thuislozen.

Vraagstelling:

Hoofdvraag:

Op welke manier zijn gevoelens van uitsluiting, van invloed op de beleving van plaatsen door dak- en thuislozen?

Deelvragen:

- 1) Wat wordt verstaan onder dak- en thuislozen?
- 2) Welke positie nemen dak- en thuislozen in de maatschappij in?
  - a. Hoe gaan instituties om met dak- en thuislozen?
- 3) Hoe worden plaatsen door daklozen ervaren?
  - a. Van welke plekken in Groningen wordt door daklozen veel gebruikgemaakt?
  - b. Hoe gaat de gemeente Groningen om met de aanwezigheid van dak- en thuislozen in de publieke ruimte?
- 4) Op welke manier hebben dak- en thuislozen te maken met processen van exclusion?
  - a. Wat wordt verstaan onder processen van uitsluiting?

1.5 Inleiding volgende hoofdstukken

De scriptie is verdeeld in vijf hoofdstukken. In hoofdstuk twee wordt het theoretische kader behandeld. In hoofdstuk drie wordt de methodologie besproken. De bevindingen van de participerende observatie en interviews worden besproken in hoofdstuk vier. In hoofdstuk vijf wordt de conclusie van het onderzoek behandeld. Daarnaast is er in de bijlage extra informatie te vinden waar in de diverse hoofdstukken naar wordt verwezen.

2 Theoretisch kader

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het theoretisch kader besproken. Het hoofdstuk is naast de inleiding ingedeeld in vier delen. Allereerst zal de positie van dak- en thuislozen in de maatschappij besproken worden aan de hand van ontwikkelingen in de 20ste eeuw. Daarna wordt naar de huidige positie gekeken met betrekking tot instituties, beleid en wetgeving. De positie die daklozen innemen in de maatschappij is in het kader van dit onderzoek van belang omdat het een rol speelt in hoe plaatsen beleefd worden.

In paragraaf 2.3 wordt het verschil tussen huis en thuis besproken en de rol die dit speelt in het opstellen van definities. In het onderzoek is thuis een belangrijk begrip bij het beleven van plaatsen waardoor het belangrijk is hier uitleg te geven over de verschillende definities. In paragraaf 2.4 wordt vervolgens de theorie achter de processen van uitsluiting besproken. Uitsluiting vormt een van de basis begrippen voor het onderzoek. Met name de invloed die uitsluiting heeft op de keuze die dak- en thuislozen maken om bepaalde plaatsen te mijden of juist wel te bezoeken speelt een belangrijke rol in het onderzoek. De theorie achter processen van uitsluiting worden beschreven aan de hand van de 'object relation theory' in het werk *Geographies of exclusion* van David Sibley. Vervolgens zal worden ingegaan op het begrip publieke ruimte en de positie van dak- en thuislozen staat hierbij met name centraal.

2.2 De positie van dak- en thuislozen in de maatschappij

2.2.1 Inleiding

Het maatschappelijke standpunt ten aanzien van de zwerver, landloper (criminalisering), thuisloze (psycho-sociaal probleem) en dakloze (huisvestingsprobleem) is in de 20ste eeuw steeds verschoven (Roorda-Honée, 2001). In de eerste paragraaf zal deze ontwikkeling worden beschreven. In de laatste twee paragrafen staat de huidige positie van dak- en thuislozen centraal. In paragraaf 2.3.3 wordt ingegaan op beleid en wetgeving waar dak- en thuislozen mee te maken hebben. In paragraaf 2.3.4 wordt de positie van dak- en thuislozen besproken binnen instituties.

2.2.2 De positie van daklozen door de 20ste eeuw heen

Dak- en thuisloosheid is van alle tijden. In alle maatschappij en cultuurvormen zijn er mensen die ogenschijnlijk buiten de samenleving staan. Thuisloosheid heeft in elke tijd en in elk land een 'lokale kleur'. De uitingsvorm is in hoge mate afhankelijk van de sociale en culturele structuur. De verschijningsvorm is ook tijdgebonden; dit blijkt bijvoorbeeld uit de gebruikte aanduidingen voor dak- en thuislozen. Lang werden zij landlopers, bedelaars, zwerversvolk, leeglopers of behoeftigen en armen genoemd. Tegenwoordig worden vooral de termen dak- en thuislozen en zwerver gebruikt (Roorda-Honée, 2001).

Thuislozen werden altijd omschreven als mensen zonder middelen van bestaan en zonder een eigen plek om te wonen. De 'zorg' voor thuislozen is lang gericht geweest op de bestrijding van het verschijnsel in de vorm van wetgeving, straf, verbanning en tewerkstelling. Gezien de maatregelen moeten landloperij en bedelarij in deze periode al worden gezien als verschijnselen die de maatschappelijke orde verstoorden. Bedelen, zwerven en landlopen was namelijk strafbaar. Hulp was vooral gericht op verplichte werkverschaffing (Roorda-Honée,

2001). Een voorbeeld hiervan is de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid (zie box 1). ‘Onmaatschappelijkheid’ werd in die tijd gezien als het kenmerk van thuisloosheid. Na de Tweede Wereldoorlog vond het beschavingsoffensief plaats, waarmee in alle minder welgestelde uithoeken van het land ‘onmaatschappelijkheid’ werd bestreden. Het leven van arbeidersgezinnen werd letterlijk de maat genomen: hoe slechter des te indringender en bevoogdender de professionele bemoeienis.

Box 1

Maatschappij van Weldadigheid

In de periode van 1795 tot 1814, was het aantal behoeftigen in Nederland groot. Het aantal bedelaars en te vondeling gelegde kinderen was hoog. Johannes van de Bosch ontwikkelde daarom een plan om tal van paupers weer werk en een bestaan te geven. In 1818 werd de Maatschappij van Weldadigheid opgericht. Het voornaamste doel van de Maatschappij was het stichten van landbouwkoloniën om woeste gronden te laten ontginnen door paupers die ter plaatse gehuisvest moesten worden. Daarnaast was de opvoeding van de kinderen van de kolonisten voor de 'gewone' samenleving een doel. Voor het probleem van het grote aantal bedelaars en vondelingen waarmee de overheid te kampen had, trachtte de Maatschappij van Weldadigheid een oplossing te vinden door het bouwen van de gestichten bij de Ommerschans en in Veenhuizen, waar naast landarbeid ook werk in fabriekjes en werkplaatsen moest worden verricht. In 1859 heeft de Maatschappij van Weldadigheid zich uit de Ommerschans en Veenhuizen teruggetrokken, nadat de taken daar aan de overheid waren overgedragen.

Na WO II richtte de Maatschappij zich op een nieuwe taak: de verpleging van debiele of asociale jongeren. Op 23 december 1959 werd besloten de bestaande Vereniging Maatschappij van Weldadigheid te ontbinden en om te zetten in een stichting.

(Encyclopedie Drenthe, 2008)

In de jaren 60 kwam er verandering in dit denken aldus van der Lans (2004). Een belangrijke oorzaak vormde een proefschrift van de socioloog Milikowski met de titel *Lof der onaangepastheid*. Hij liet weinig heel van de onmaatschappelijkheidsbestrijders, die in zijn ogen een objectief sausje aanbrachten over hun eigen subjectieve middleclass-normen. In de jaren 60 werd daarom afstand genomen van deze betutteling. Het paternalismesyndroom werd geboren. Ongevraagd of onaangekondigd bemoeien werd taboe. In de Verenigde Staten en Canada deed gedurende de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw deinstitutionalisering zijn intrede (van der Lans, 2004). Dit fenomeen refereert aan het proces waarbij mensen met psychische problemen, die gehospitaliseerd zijn, het ziekenhuis verlaten om weer in de maatschappij te kunnen leven. Het leven in de maatschappij werd als meer humaan beschouwd dan het leven in de grote psychiatrische inrichtingen (Glasser en Bridgman, 1999).

In 1980 kwam er kritiek op het paternalismesyndroom. “Het was niet zozeer de vraag van mensen die het hulpaanbod bepaalde (zoals de welzijnsverleners het deden voorkomen), maar het aanbod van professionals creëerde zijn eigen vraag. Door een emancipatieprogramma aan te bieden, creëerden professionals een behoefte aan emancipatie” (Van der Lans, 2004:11). Professionals mochten zich niet meer boven hun doelgroep verheffen zoals aan het begin van de 20ste eeuw, maar ook niet naast de doelgroep gaan staan zoals in de jaren 60 en 70 gebeurde (Van der Lans, 2004).

In de Verenigde Staten werd begin jaren 80 'homelessness' gezien als een tragische en tijdelijke afdwaling die alleen de meest zwakken uit de maatschappij trof (Rollinson, 1998). Dit verandert door de recessie in de winter van de jaren 1982 en 1983. Dakloosheid wordt dan in verband gebracht met werkloosheid, waarbij de mogelijkheid ontstond dat zelfs 'normale' mensen op straat terecht konden komen. 'Feeding the hungry and sheltering the homeless' werd het mantra van de jaren 80. Later in jaren 80 was gentrification de oorzaak van het gebrek aan huizen en daardoor kwamen er nog meer dak- en thuislozen. Op deze manier werd de publieke discours voor het eerst verschoven van het pathologische model naar het gebrek-aan-huizenmodel.

Later werd dakloosheid weergegeven als een psychiatrisch probleem in plaats van een huisvestingsprobleem. Het kan worden gezien als de medicalisering van een sociaal probleem. Dit is een rechtvaardiging om dak- en thuislozen uit de publieke ruimte te verwijderen (Glasser en Bridgman, 1999).

Bedelarij en landloperij zijn tegenwoordig niet meer de dominante verschijningsvorm waarin thuisloosheid naar voren komt, hoewel het bedelen niet uit de publieke ruimte is verdwenen. "De zwerver van vroeger is thans de 'maatschappelijk kwetsbare', thuisloze mens die zorg en hulp behoeft" aldus Roorda-Honée (2001). Maar ook tegenwoordig wordt het thuisloze bestaan gekarakteriseerd door marginalisering en sociale uitsluiting.

Instituties, beleid en wetgeving spelen ook tegenwoordig nog een belangrijke rol in de positie van dak- en thuislozen. Hier wordt in de komende paragrafen op ingegaan.

2.2.3 Beleid en wetgeving en de positie van daklozen

Door de 20ste eeuw heen is de positie van dak- en thuislozen steeds veranderd. Dit is van invloed geweest op het beleid en de wetgeving. In deze paragraaf zal eerst de rol van beleid en wetgeving worden beschreven met betrekking tot groepen die in de marge leven. Daarna zal worden ingegaan op de positie van dak- en thuislozen met betrekking tot de huidige wetgeving.

Dominante groepen zijn verantwoordelijk voor het besturen van de groepen die in de marge leven en doen dit op basis van consensus die door een grote groep in een maatschappij onderschreven wordt. Devaluatie van minderheidsculturen en pogingen minderheden te integreren in de dominante maatschappij kunnen hiermee in verband gebracht worden.

Groepen binnen de maatschappij die een andere weg van ontwikkeling nemen of de noodzaak van ontwikkeling niet zien, worden als bedreiging van het stabiele systeem ervaren en worden daarom duidelijk doel van regulering (Sibley, 1981).

Regulering doormiddel van wetgeving kan vrijheid geven of juist dingen verbieden. Wetten zorgen voor een aantal instructies over het gebruik van macht. Enkel woorden zijn echter niet voldoende; daar is politiemacht voor nodig. Sancties door de staat opgelegd, zoals dreiging met geweld of andere straffen, bekrachtigen de regulering. Maar wetgeving vormt wel een belangrijk instrument voor het in bedwang houden of het rechtvaardigen van deze macht (Mitchell, 2003). Op lokaal niveau wordt beleid geïmplementeerd, gebaseerd op populaire standpunten en centraal overheidsbeleid, en tot op zekere hoogte wordt er lokaal beleid tot stand gebracht (Sibley, 1981).

Wetgeving wordt door overheden ingezet om gedrag te veranderen. Steden treffen maatregelen die moeten leiden tot een veilige en geordende publieke ruimte (Valentine 2001). Stadsbesturen lijken hun positie te hebben veranderd van 'smadelijk negeren' naar meer 'vanzelfsprekende' bestraffende maatregelen, ontworpen om dak- en thuislozen te onderdrukken (Johnsen et al, 2005).

In Nederland is de politie de overheidsdienst die belast is met het toezicht op de openbare orde en veiligheid en met het opsporen van wetsovertreders. De politie wordt geconfronteerd

met mensen die door onaangepast gedrag overlast veroorzaken. Het gedrag van de overlastveroorzakers hangt vaak samen met een psychiatrische en/of somatisch medische problematiek. Het gaat om ‘ mensen met lichamelijke en/of geestelijke gezondheidsproblematiek en sociale problematiek, zoals psychisch gestoorde mensen, verslaafden en dak- en thuislozen. Iemand met een geestesstoornis moet een gevaar vormen voor zichzelf of zijn omgeving wil hij gedwongen opgenomen kunnen worden (Andel van et al, 2000).

Op lokaal niveau zijn er algemene plaatselijke verordeningen. In de algemene plaatselijke verordening van de gemeente Groningen (2005) staat in artikel 2.4.12 dat het verboden is op of aan de weg of in een voor het publiek toegankelijk gebouw op actieve wijze om geld of andere zaken te bedelen. Om het beleid te handhaven wordt er in Groningen een speciaal politieteam ingezet om de overlast veroorzaakt door bedelaars te bestrijden (RTV Noord, 2005). “De politie heeft een repressieve en deels preventieve rol. In Groningen zijn er onder de dak- en thuislozen 11 notoire bedelaars. Zo’n 50 dak- en thuislozen duiken meerdere malen op voor overlastfeiten als gebruiken op straat, dealen, alcohol drinken op straat, schreeuwen, zitten en slapen in portieken, tippelen buiten de tippelzone, wildplassen en het te koop aanbieden van gestolen fietsen” (Beek, 2006:114).

Naast beleid en wetgeving worden instituties zoals opvanghuizen ingezet door de gemeente, hier wordt in de volgende paragraaf op ingegaan.

2.2.4 De positie van daklozen binnen instituties

Instituties dienen ervoor om personen die in het dagelijks taalgebruik aangeduid worden als misvormd, geestelijk of lichamelijk gehandicapt of ‘de ziekte van misdaad, dronkenschap en luiheid bezitten, te organiseren, classificeren en beheersen (Holloway en Hubbard, 2001).

Instituties kunnen volgens Goffman (1961) in vijf groeperingen worden verdeeld.

- Instituties om voor mensen te zorgen die als hulpbehoevend en inschikkelijk worden beschouwd.
- Instituties die tot doel hebben om mensen te verzorgen die niet in staat zijn zich zelf te verzorgen en tevens zonder het te willen een bedreiging vormen voor de maatschappij.
- Instituties die beschermen tegen wat wordt beschouwd als opzettelijke gevaren. Een voorbeeld hiervan zijn gevangenissen.
- Instituties die opgericht zijn om een bepaalde taak beter te kunnen verrichten en die hun bestaansgrond ontleen aan deze instrumentele functie.
- Instituties opgezet als oorden waar men zich uit de wereld kan terugtrekken.

De eerste groep is relevant voor de doelgroep dak- en thuislozen. Deze doelgroep maakt voornamelijk ’s nachts gebruik van de faciliteiten van opvanghuizen.

Het alledaagse leven (slapen, werken en vermaak) speelt zich meestal af op verschillende plaatsen, met een verschillende groep deelgenoten, onder een verschillend gezag en zonder een alomvattend rationeel plan. Instituties heffen juist de grenzen, die deze drie levenssferen gewoonlijk scheiden, op. Alles speelt zich op dezelfde plaats af en onder hetzelfde gezag en dit in gezelschap van een groot aantal anderen, die allen gelijk worden behandeld.

Activiteiten worden van bovenaf opgelegd door een systeem van expliciete formele regels en door een staf van functionarissen (Goffman, 1961).

Instituties beroven het individu van een gelegenheid om zijn doeleinden en behoeften af te wegen op een persoonlijke efficiënte manier en stellen zijn handelingen bloot aan sancties. Op deze manier wordt de autonomie van de handeling van het individu zelf geschonden. De verplichting om toestemming of voorzieningen te vragen voor onbeduidende activiteiten die

men in de buitenwereld zelfstandig kan verrichten, zoals roken en bellen, kan iemands 'handelingseconomie' verstoren. Hierdoor komt het individu in een onderdanig rol die niet natuurlijk is voor een volwassene (Goffman, 1961). Hoewel dagopvanghuizen een gastvrije en 'huiselijke' omgeving willen realiseren is dit in de praktijk erg moeilijk. De moeilijkheid zit in de ruwe uitdagingen om een dagcentrum open te stellen voor mensen die uitgesloten zijn van de 'mainstream' publieke plaatsen. Hierdoor is te verwachten dat 'vieze' of zieke mensen worden ontvangen, die onvoorspelbaar gedrag kunnen vertonen en een levensstijl hebben die door drank- en drugsgebruik worden beïnvloed. Om de veiligheid van het personeel en gebruikers van de diensten te garanderen, is het nodig dat het ook ruimten van sociale controle zijn. Dit wordt gerealiseerd met behulp van regels maar ook met behulp van het ontwerp van de gebouwen. Veel opvanghuizen maken gebruik van een formele receptie om mensen die binnenkomen te beoordelen, zodat mensen met een schorsing of mensen die overduidelijk dronken zijn, kan de toegang ontzegd worden. Ook videobewaking wordt gebruikt om de veiligheid te garanderen (Johnsen et al, 2005).

Voor maatschappelijke opvangvoorzieningen in Groningen geldt dat er duidelijke huisregels zijn (zie box 2) en er wordt gebruikgemaakt van een sanctiebeleid (Polstra en Oostland, 1998).

Box 2

Huisregels A-Huis

- Geen geweld, agressie of overlast (in welke vorm dan ook), ook niet in de buurt van het A-Huis.
- Geen gebruik van soft of harddrugs of alcohol in gemeenschappelijke ruimten
- Geen brandalarm veroorzaken.
- Je kamer achterlaten zoals deze was, toen je er in kwam (dus geen injectienaalden / spuiten / troep achterlaten).
- In en om het pand is handelen en gebruiken van verdovende middelen en alcohol niet toegestaan. Daarnaast zijn wapens en andere voorwerpen die gevaar opleveren voor de veiligheid niet toegestaan.

Overtreding van bovenstaande huisregels betekent dat er een sanctie opgelegd wordt. De duur van de sanctie wordt bepaald door het team van het A-Huis.

Zoals al gezegd is een doel van instituties de omvorming van de bewoners in de richting van de een of andere ideale maatstaf (Goffman, 1961). Deze ideale maatstaf wordt door de dominante groep bepaald. Een gemeente kan als een dominante speler worden gezien. Een voorbeeld van de invloed van de gemeente: de gemeente Groningen verstrekt subsidie aan Stichting Huis en bepaalt voor een belangrijk deel de richting van de maatschappelijke opvang. "De stichting biedt opvang, creëert kansen en ondersteunt de dak- en thuislozen. Met een breed pakket van voorzieningen en diensten streeft de stichting er naar dat de dak- en thuislozen gaandeweg weer de regie over het eigen leven in handen krijgt" (Stichting Huis, 2004). Ook in het beleid *Uit de goot* van de gemeente staat dat resocialisatie het doel is (Gemeente Groningen, 2004).

2.3 Daklozen en de rol van huis en thuis

2.3.1 Een definitie opstellen

Bij het opstellen van een definitie is er sprake van het toekennen van een betekenis aan een begrip. Er wordt een indeling gemaakt van wie erbij hoort en wie niet. Er wordt onderscheid gemaakt. Maar wat maakt het indelen eigenlijk uit? Wolf (2002) zegt hierover, dat de fenomenen en inzichten in belangrijke mate bepalen hoe groepen kwetsbare mensen worden waargenomen en deze visie een basis genereert voor de praktijk en het beleid voor interventie. “Labels suggereren al gauw absolute verschillen, terwijl de grenzen tussen groepen veel rafeliger zijn” (Wolf, 2002: 4). Ook voor onderzoek is dit van invloed. Bepaalde kenmerken worden in de schijnwerpers geplaatst terwijl andere kenmerken onderbelicht blijven.

Door te categoriseren wordt betekenis aan de wereld gegeven. Er treden echter problemen op als onderscheid leidt tot ongelijke categorieën. Of het is onduidelijk tot welke groep iemand behoort. Hierdoor treden er ‘liminal zones’ op, of te wel gebieden die overlappen. Het trekken van een grens is per definitie een arbitraire daad en kan door hen die onder de gevolgen lijden als onterecht worden gezien en ervaren (Sibley, 1995).

Bij het opstellen van een definitie is het van belang wie de macht heeft om betekenis te geven aan de definitie. Dominante betekenissen die gangbaar zijn in een samenleving, zorgen ervoor dat iemand zichzelf en de groep waartoe deze persoon behoort als ‘anders’ ziet als ze niet tot de dominante groep behoren, aldus Sibley (1995). Hier gaat het er dus om of iemand zelf vindt dat hij of zij dak- en thuisloos is. Bij het bepalen van een definitie wordt hier vaak aan voorbij gegaan. Daarom wordt in paragraaf 2.3.3 besproken of iemand zelf vindt dat hij of zij dak- en thuisloos is aan de hand van het concept ‘home’.

2.3.2 Verschillen tussen huisloos en thuisloos

In de Angelsaksische literatuur wordt veelal de term *homeless people* gebruikt of *the homeless* om dak- en thuislozen in te delen. In Blunt en Dowling (2006) wordt gesproken over *homelessness*. Homelessness betekent niet simpelweg het ontbreken van onderdak, maar heeft vooral te maken met gevoelens en sociale constructies van ‘thuis zijn’ en ‘niet thuis zijn’. Een aspect van homelessness is houselessness: “being without access to shelter or relying upon institutional places like shelters to sleep” (Kellert en Moore, 2003: 126).

Er zijn dus verschillen tussen homelessness en houselessness. Het is mogelijk om homeless te zijn ondanks het feit dat er wel een fysiek onderkomen is. Bijvoorbeeld kinderen of vrouwen die blootgesteld worden aan huiselijk geweld zullen het huis waar ze wonen niet als home aanduiden ondanks de fysieke schuilplaats (Blunt en Dowling, 2006).

De moeilijkheid van het opstellen van een definitie met betrekking tot dak- en thuislozen blijkt ook uit een onderzoek van Watson en Austerberry (1986) waarbij 60 dak- en thuisloze vrouwen werden geïnterviewd. Uit het onderzoek bleek dat 30% van de vrouwen hun huidige onderdak niet als hun huis zag. Desondanks beschouwden ze zichzelf niet als homeless. Tevens zag 32% van de geïnterviewden hun huidige onderkomen wel als huis maar beschouwde zichzelf desondanks als homeless (Glasser en Bridgman, 1999).

Een over de hele wereld veel gebruikte definitie is afkomstig van Peter Rossi, een prominente Amerikaanse socioloog die de populatie dak- en thuislozen in Amerika in de

jaren 80 in kaart bracht. Hij brengt een onderscheid aan in het letterlijke dakloos zijn (mensen die geen toegang hebben tot conventionele huisvesting en die beschouwd kunnen worden door elke denkbare definitie van de term) en het wisselvallig/onzekeer of marginaal gehuisvest zijn (mensen met een kleine of erg tijdelijke claim op een min of meer conventioneel onderkomen of huis) (Glasser en Bridgman, 1999). Met deze definitie wordt er alleen naar de aanwezigheid van een schuilplaats gekeken.

Internationale organisaties zoals de United Nations maken een ander onderscheid. De United Nations maken verschil tussen homelessness en houselessness. Hun definitie bevat implicaties van nergens bijhoren (homelessness) in plaats van het nergens kunnen slapen (houselessness) (Kellett en Moore, 2003). In de definitie van de United Nations wordt homelessness dus neergezet als een totale staat van gebrek (Robinson, 2002). Mensen die homeless zijn, hebben geen onderdak, geen banden met een gemeenschap en geen beeld van zichzelf (Blunt en Dowling, 2006).

In Nederland wordt in het dagelijks taalgebruik gesproken over ‘dak- en thuislozen’. Wanneer er een onderzoek gedaan wordt naar hoeveel ‘dak- en thuislozen’ er in Nederland zijn, rijst de vraag wie er dan geteld moeten worden, aldus Schmeets et al. (2003). Wanneer en hoe lang moet iemand dak- en/of thuisloos zijn om meegeteld te worden en misschien moet ook de oorzaak worden meegenomen in de definitie. Verscheidene onderzoekers hebben zich gebogen over een definitie, maar tot nu toe is er nog geen algemeen gehanteerde definitie voor deze groep.

Eind jaren tachtig van de vorige eeuw werd thuisloosheid in verband gebracht met het ontbreken van sociale relaties en het niet kunnen vinden van een weg in de samenleving. De term ‘maatschappelijk gehandicapten’ werd in dit geval ook wel gebruikt (Heydendaal en Brouwers, 1989). In 1995 kwam de Gezondheidsraad met een definitie. Hierin wordt onderscheid aangebracht tussen daklozen, thuislozen en marginaal gehuisvesten (Gezondheidsraad, 1995). Hierbij wordt vooral een indeling gemaakt op basis van de fysieke component, het hebben van geen of in beperkte mate van onderdak. De verschillen tussen de drie groepen staan in tabel 2.1.

Tabel 2.1

Groep	Definitie
Daklozen	<i>Degenen die niet beschikken over of niet langdurig gebruikmaken van zelfstandige reguliere huisvesting of van residentiële huisvesting of onderdak bij familie of vrienden. Zij leiden gedurende langere tijd (tenminste vier maanden) een zwervend bestaan en brengen dan: - de nacht door op straat, in parken, openbare gebouwen en al die plaatsen die enige beschutting tegen weer en wind bieden – een beperkt aantal nachten door in opvangcentra.</i>
Thuislozen	<i>Diegenen die niet beschikken over of niet langdurig gebruik maken van zelfstandige reguliere huisvesting, maar die langdurig – bijvoorbeeld langer dan een jaar – gebruik maken van residentiële huisvesting.</i>
Marginaal gehuisvesten	<i>Degenen die verblijven in een kraakpand, commercieel pension, caravan et cetera, of inwonen bij familie of vrienden. Hun verblijf wordt gekenmerkt door het feit dat zij zonder veel pardon op straat kunnen worden gezet</i>

(Schmeets et al, 2003).

De overeenkomst tussen alle definities is de rol van de fysieke component of te wel het niet hebben van een schuilplaats of huisvesting. In alle definities wordt dit genoemd. Daarnaast

wordt in een aantal gevallen ingegaan op het begrip thuisloos. Hier ontstaan de verschillen tussen de definities, zo geven de United Nations aan dat het bij thuisloos gaat om een totale staat van gebrek. In de jaren 80 werd in Nederland thuisloosheid in verband gebracht met het ontbreken van sociale relaties en het niet kunnen vinden van een weg in de samenleving. Terwijl de Gezondheidsraad in 1995 over thuisloos sprak enkel op basis van het ontbreken van reguliere huisvesting. Het is echter ook mogelijk thuisloos te zijn, ondanks het wel hebben van een schuilplaats aldus Blunt en Dowling (2006). Dit kan te maken hebben met een onveilig gevoel in het eigen huis. Dit heeft te maken met het concept 'home'.

2.3.3 Het concept home

Tot nu toe ging het er steeds om wie er onder een definitie valt zonder dat er rekening wordt gehouden met de gevoelens van degene die wordt ingedeeld. Zoals al eerder gerefereerd, hoeft het ontbreken van een dak boven het hoofd niet te betekenen dat iemand zich niet ergens thuis voelt. Het gevoel dat iemand zich wel of niet dak- en thuisloos voelt, heeft te maken met het concept 'home' oftewel je ergens thuis voelen. Het gaat hierbij niet om de fysieke component, maar om het zich identificeren met een plaats.

Home is een 'plaats', een plaats waarin we leven. Maar meer dan dit, home is een idee en een denkbeeld vervuld met gevoelens (Blunt en Dowling, 2006).

“Een huis is niet alleen een driedimensionale structuur en een plek waar je kunt schuilen, maar het is ook een matrix van sociale relaties en heeft verder symbolische en ideologische betekenissen. Traditioneel wordt home geconstrueerd als een private plaats ten opzichte van de publieke ruimte, de wereld van het werk: een afspraak verwoordt in de constructie van het naoorlogse suburbane huizen bezit in Noord-Amerika en Europa. Aldus, wordt het gemeenschappelijk gezien als een veilige, liefde volle en positieve plaats ” (Valentine, 2001: 63).

'Home' wordt vaak aangeduid als de plaats waar iemands familie woont. Mensen zonder familiebanden zijn in dat geval 'homeless' (Jencks, 1994).

Huizen en woningen zijn plaatsen waar identiteiten geproduceerd worden. Ze roepen sterke sentimenten op en helpen familie en gemeenschap waarden vast te stellen en spelen een centrale rol in de uitvoering van een op de plaats gebaseerde sociale identiteit en distinctie (Duncan en Lambert, 2004).

Het idee van home is een plaats waar mensen een gevoel van gehechtheid en 'rootedness' bij hebben. Home is een intieme plaats waar iemand zich kan terug trekken uit het gedrang van de buitenwereld en hier heeft iemand tot een bepaalde hoogte controle over wat er zich afspeelt in een beperkte ruimte (Cresswell, 2004). Hier speelt het begrip territorialiteit, het impliceert een gevoel van controle en een gevoel van ergens bijhoren, dit kan weer gebruikt worden om anderen buiten te sluiten. Territorialiteit impliceert het bestaan van ongelijke sociale relaties op verschillende geografische schalen, waardoor sommige mensen het recht claimen om te bepalen wie of wat is toegestaan in hun territorium, terwijl andere mensen en dingen uitgesloten worden van dit territorium. Het bestaan van grenzen geeft een markering aan wie en wat in of buiten het territorium hoort. Dit laat zien dat territoria niet natuurlijk zijn ontstaan of vaststaand zijn: in plaats daarvan zijn ze gecreëerd door mensen en zijn subject aan variatie in ruimte en in tijd (Holloway en Hubbard, 2001).

Naast de gevoelens van ergens bijhoren, kan home echter ook gevoelens van angst, geweld en vervreemding oproepen. Vooral feministische onderzoekers plaatsen deze kanttekening bij het begrip 'home'. Gillian Rose geeft aan dat het karakteriseren van home als een essentiële onderbouwing van de menselijke identiteit een masculine manier van denken is, gebaseerd

op basis van ervaringen van mannen en niet op die van vrouwen. Onderzoek uit deze feministische hoek toont aan dat plaatsen aangeduid als home ook ervaren kunnen worden als plaatsen van geweld of wel onderdrukking (Cresswell, 2004).

Mensen produceren hun identiteit in en door plaatsen; huizen, tuinen, buurten en steden zijn vaak homeplaces. Dit wordt niet alleen gedaan om betrokkenheid bij een plaats te laten zien, maar voor een groot deel om een contrast te laten zien met de buitenwereld (Duncan en Lambert, 2004).

Toch hoeft het gevoel van home niet persé uit een fysieke structuur te bestaan. Uit een onderzoek van Rowe en Wolch (1990) blijkt bijvoorbeeld dat voor sommige dak- en thuislozen een relatie een surrogaat wordt voor home. Voor anderen vervullen netwerken en andere groepen deze rol. Sommige dak- en thuislozen vormen informele gemeenschappen in de vorm van straatkampen. Deze krijgen namen en worden gebruikt als plaatsen waar bezittingen en boodschappen konden worden achtergelaten en waren verzamelpaatsen voor sociale contacten waar informatie en nieuws uitgewisseld werd. Hoewel er geen fysieke structuur aanwezig was, werden ze door bijvoorbeeld dakloze vrouwen vaak verkozen boven hostels en opvanghuizen bestuurd door de overheid, omdat deze plaatsen in een gevoel van identiteit, ergens bijhoren en deels voor privacy en macht voor hun bewoners zorgden. In tegenstelling tot de strenge regels in opvanghuizen, waar dak- en thuislozen zich aan regels moeten conformeren. Het laat zien dat de afwezigheid van een huis niet hoeft te betekenen dat er geen thuisidee wordt gecreëerd. Dak- en thuislozen ontwikkelen hun eigen matrices van sociale relaties en alternatieve ruimten die voorzien in de betekenissen van thuis zoals samenhang, identiteit, privacy en macht, die niet dak- en thuislozen associëren met een huis (Valentine, 2001).

2.4 Geographies of Exclusion

Gedurende de historie karakteriseren beelden van uitsluiting de westerse cultuur. In de ontwikkelde maatschappij is uitsluiting de dominante factor geworden bij de vorming van sociale en ruimtelijke grenzen (Sibley, 1995). In zijn werk *Geographies of Exclusion* probeert Sibley vormen van sociale of ruimtelijke uitsluiting te identificeren. Het werk is gebaseerd op een reeks ideeën uit de antropologie, feministische theorie, sociologie en psychoanalyse waarbij de nadruk ligt op de tendens dat machtige groeperingen de ruimte proberen te 'zuiveren'. Minderheden worden neergezet als vervuilers van wat zuiver is. Het onderzoek is deels gebaseerd op een onderzoek onder Roma in Engeland.

De basis voor processen van uitsluiting wordt gevonden in de psychoanalyse. Startpunt zijn theorieën waarbij de zelf en zijn of haar relaties met de sociale en materiële wereld centraal staan. Verandering treedt op door levenservaring. Levenservaring wordt opgebouwd door herhaaldelijk in contact te staan met de omgeving.

In box 3 wordt ingegaan op de 'object relatie theorie' ontwikkeld door Freud. Sibley baseert zijn werk voor een groot deel op deze theorie. De object relatie theorie gaat er vanuit dat het kind vanaf de geboorte deelneemt in vormende relaties met 'objecten' (wezens die los staan van de zelf). Dit kan om personen gaan, maar ook om lichaamsdelen, die zowel voorkomen in de bestaande wereld als in mentale representaties. Tijdens het opgroeien vormt het individu grenzen, die goed en kwaad onderscheiden onder andere gebaseerd op stereotype representaties van anderen.

Box 3

Object relatie theorie

Sibley baseert zijn werk voor een groot deel theorieën van Melanie Klein. Klein legde het verband tussen vleeselijke verbondenheid van het lichaam met de wereld. Ze wordt naast Freud gezien als één van de grondleggers van de object relatie theorie. Volgens Klein speelt de opvoeding een belangrijke rol in de vorming van stereotype beelden. Direct na de geboorte ervaart het kind angsten die geassocieerd worden met de eerste ongemakken doordat het kind in aanraking komt met bijvoorbeeld licht, kou, lawaai etc. Comfort wordt op dat moment door de moeder geboden, die het kind vasthoudt en tevens geeft de moeder het kind borstvoeding. Dit zorgt voor de eerste liefde volle relatie met een persoon. Het kind voelt zich één met de moeder, die in deze eerste maanden de gehele buitenwereld representeert. Zowel goed als slecht komen voort uit de moeder, omdat zij de bron is van alle vroegste herinneringen met betrekking tot sociale relaties (Sibley, 1995).

Als het kind ouder wordt, wordt het meer gescheiden van de moeder. Maar uiteindelijk ontstaat er een verlangen om weer samen te smelten met de moeder. Dit verlangen komt voort uit angst. Deze interne angst openbaart zich en veiligheid wordt verkregen door angst te associëren met een dreiging van buitenaf. In een groep wordt de grens gedefinieerd die beschermt tegen uitsluiting of anders zijn. Samensmelting wordt geassocieerd met comfort en plezier, terwijl uitsluiting met eenzaamheid wordt geassocieerd. Er wordt een 'sense of border' ontwikkeld. Er is een grens tussen de zelf en de ander als een sociaal en cultureel proces. Deze 'sense of border' wordt versterkt door de constructie van een eindeloze serie van misrepresentaties, die allen een vorm van anders zijn delen, oftewel niet ik zijn (Sibley, 1995).

De 'zelf' is een culturele productie. De 'sense of border' die in de kindertijd verschijnt is een gevolg van de relaties met anderen en wordt een onderdeel van een cultuur .

George Herbert Mead een van de grondleggers van de sociale psychologie maakt de volgende stap en plaatst het individu in de sociale en de wezenlijke wereld. Mead herkende de praktische natuur van de psyche, dat het altijd in verbinding staat met de sociale praktijk en niet uit een apart tekstueel of mentaal deel bestaat. De sociale positie van de zelf betekend dat de grens tussen de zelf en ander wordt gevormd door een serie van culturele representaties van mensen en dingen die vaak worden weggelaten, zodat het de niet-menselijke wereld ook een context voor persoonlijkheid verschaft (Sibley, 1995).

Een stereotype stelt de wereld op een simplistische en vervormde manier en op afstand voor. Stereotypen zorgen ervoor dat de wereld stabiel en veilig lijkt, omdat zowel goede als slechte stereotypen de zelf van grenzen voorzien, waardoor de zelf beschermd wordt voor transgressies. Er zijn twee soorten stereotypen. Het goede stereotype kan een onbereikbare fantasie zijn. Sibley noemt het voorbeeld van een algemeen goed stereotype dat er een romantisch beeld bestaat van Roma die in de natuur verblijven in een ver land of in een ver verleden. Angst zorgt voor de opbouw van het slechte object, het negatieve stereotype. De slechte objecten worden door de zelf geassocieerd met angst over het verlies aan controle. Deze negatieve stereotyperingen zijn van groot belang bij het begrijpen van processen van sociale en ruimtelijke uitsluiting (Sibley, 1995).

In een groep wordt de grens gedefinieerd die beschermt tegen uitsluiting of anders zijn. Er wordt een 'sense of border' ontwikkeld. De 'sense of border' wordt versterkt door de constructie van een eindeloze serie van misrepresentaties, die allen een vorm van anders zijn

delen, oftewel niet ik zijn (Sibley, 1995). Een voorbeeld van zo'n culturele representatie is door een groep te vereenzelvigen met dieren of te wel ontmenselijken zoals bijvoorbeeld de Nazi's, de Joden als ratten neerzetten. Een ander voorbeeld van zo'n culturele representatie is de vervuiling van het straatbeeld door de aanwezigheid van daklozen. Dak- en thuislozen worden als vies of afwijkend aangeduid. En hierdoor ontstaat de angst dat prijzen van huizen om laag gaan door enkel hun aanwezigheid (Holloway en Hubbard, 2001).

Hiermee worden daklozen geconstrueerd als slechte objecten. Een opvallend voorbeeld is dat in maatschappijen waar privaat eigendom hoog wordt aangeslagen, degene die geen huis bezit vaak veracht wordt als non-persoon (Shurmer-Smit en Hannam, 1994 in Holloway en Hubbard, 2001).

Wat gezien wordt als anders wordt bepaald door dominante groepen. Dominante betekenissen die gangbaar zijn in een samenleving zorgen er voor dat iemand zichzelf en de groep waartoe deze persoon behoort als 'anders' ziet (Sibley, 1995). Met dominante groepen worden groepen bedoeld die machtig zijn en daardoor de mogelijkheid hebben om andere niet dominante groepen hun wil op te leggen. Traditioneel wordt macht omschreven als de mogelijkheid van een dominante groep om bepaalde doelen na te streven, doordat ideeën en waarden worden opgelegd aan de groepen over wie ze dominant zijn (Holloway en Hubbard, 2001). Minderheidsgroeperingen worden als anders gezien. Zo lijken mensen in onze cultuur pas mee te tellen als zij een betaalde baan hebben. Inactieven worden al snel als tweederangsburgers beschouwd, aldus Van Houten (1999).

In het verleden hebben een aantal verschillende instituties en individuen – zoals het vorstenhuis, de kerk, de aristocratie en politici – zich gepresenteerd als de rechtmatige eigenaars van macht. Ze presenteerden zich als de ultieme scheidsrechters van wat juist en wat niet juist is en wat legaal en wat illegaal is (Holloway en Hubbard, 2001). Tegenwoordig wordt de staat erkend als de centrale institutie die verantwoordelijk is voor het verspreiden van ideeën over wat juiste en onjuiste vormen van gedrag zijn. Overheden moedigen bepaald gedrag aan terwijl ander gedrag ontmoedigd wordt. Volgens Foucault willen overheden het gedrag van hen die ander gedrag vertonen dan wat normaal geacht wordt door de staat, besturen door wetgeving en houden ze toezicht gericht op het verbeteren van dat gedrag (Holloway en Hubbard, 2001). Door de inzet van wetgeving en instituties zoals gevangenissen, gestichten en huizen voor de armen, werden zij die ander gedrag vertoonden uit de buurt gehouden van 'goede' burgers, zodat hun gedrag anderen niet zou beïnvloeden of verstoren. Instituties hebben dus tot doel het omvormen van de bewoners in de richting van de een of andere ideale maatstaf (Goffman, 1961). Deze ideale maatstaf wordt door de dominante groep bepaald. Hoe de positie tot stand is gekomen wordt in de volgende paragraaf besproken.

Een groot deel van het onderzoek op het gebied van dak- en thuislozen is gebaseerd op de benutting van de publieke ruimte. De inrichting van de publieke ruimte wordt voor een groot deel bepaald door de dominante groepen. De stad wordt als een continuüm van sociale ruimten beschouwd die gerangschikt worden van 'zuivere' locaties die met behulp van wetgeving en het ontwerp van de stad zo worden ingericht dat dak- en thuislozen worden uitgesloten tot de 'ghetto' die een ruimte biedt speciaal voor dak- en thuislozen (Cloke et al, 2007). Onderzoek spitst zich dan vaak toe op hoe daklozen hiermee omgaan. Bijvoorbeeld hoe ze hun zichtbaarheid minimaliseren om te voorkomen de aandacht te trekken van degene die hen uitsluiten van bepaalde plaatsen.

Transgressie is het overschrijden van een grens die niet bedoeld is om te worden overschreden (Johnston et al, 1998). Het kan dan om een geografische grens gaan, maar ook om een sociaal-culturele grens. Transgressie vindt plaats wanneer bepaalde groepen zich

anders gedragen dan de dominante waarden en normen van de maatschappij voorschrijven, waardoor ze 'out of place' zijn, oftewel 'niet op hun plaats' volgens de dominante groep. Als er een transgressie plaatsvindt, kan dit een morele paniek veroorzaken waardoor er nieuwe vormen van sociale en ruimtelijke controle worden uitgeoefend. Transgressie hoeft niet persé bewust plaats te vinden; soms is transgressie het resultaat van individuen die bepaalde plaatsen op een manier gebruiken voor economische of sociale doeleinden waarbij onbewust de dominante verwachtingen worden aangevallen of uitgedaagd. (Holloway en Hubbard, 2001)

In het geval van dak- en thuislozen zeggen Daly (1998) en Mitchell (2003) dat dit een groep is die gedwongen wordt om de publieke ruimte te gebruiken omdat ze geen private ruimten bezitten. Activiteiten zoals eten, drinken, slapen en naar de wc gaan moeten hierdoor in de publieke ruimte plaatsvinden. Dit wordt door de dominante groep als niet wenselijk beschouwd. Daarom wordt de aanwezigheid van dak- en thuislozen op straat bestreden en hoewel er in het Westen mogelijk gedeeltelijk sympathie te ontdekken is voor hen die op straat leven, slaat dit op lokaal niveau om naar een bezorgdheid waarbij dak- en thuislozen verplaatst moeten worden uit de woonwijken en commerciële gebieden (Shurmer-Smit en Hannam, 1994 in Holloway en Hubbard, 2001).

2.5 De positie van daklozen in de publieke ruimte

Foucault's idee dat macht verspreid is over een verscheidenheid van alledaagse ruimten en instituties laat zien dat alle plaatsen in potentie bestaan uit de weergave van een 'sociale order'. Het gaat hierbij niet alleen om private plaatsen (instituties, het huis en de werkplaats), maar ook om de publieke en quasi publieke ruimten (Holloway en Hubbard, 2001).

In het geval van dak- en thuislozen, zegt Daly (1998), dat dit een groep is die gedwongen wordt om de publieke ruimte te gebruiken voor zowel sociale als economische doeleinden, omdat ze uit de private ruimten van de huizenmarkt gezet zijn. Desondanks wordt hun aanwezigheid op straat bestreden. Maar wat is de publieke ruimte? Publieke ruimte kunnen we herleiden naar het Griekse agora. Dit was de plaats van burgerschap, een open ruimte waar publieke zaken en wettelijke redetwisten werden gevoerd en tevens was het een marktplaats. Een plaats dus waar burgers samenkwamen. Kortom een plek waar het sociale leven zich afspeelde. Maar het was ook de plaats van 'exclusion'. Alleen degenen met macht en status waren er vrij om te participeren in deze publieke sfeer. Slaven, vrouwen en buitenlanders behoorden niet tot deze groep die het burgerschap bezaten (Valentine, 2001).

Tegenwoordig symboliseren de straten het publieke leven met alle contacten en conflicten tussen mensen. Het resultaat hiervan is dat het geromantiseerd en verheerlijkt wordt als plaats van politieke acties, een omgeving waar vreemden elkaar zonder tussenkomst kunnen tegenkomen en een plaats van 'inclusiveness'. Door het claimen van openbare ruimte worden gemarginaliseerde sociale groepen zelf deel van het publiek en in deze zin zijn ruimten zoals de straat essentieel voor een democratie, alhoewel in westerse maatschappijen de witte middenklasse zeer bezorgd is over de nabijheid van gedemoniseerde 'anderen' (zoals dak- en thuislozen) in de publieke ruimte en het gevaar hen te ontmoeten op de straat (Valentine, 2001).

In steden zijn agglomeraties van grote groepen mensen, zodat het onmogelijk is dat men alle mensen die men op straat tegenkomt kent. Angst voor onbekenden en wat ze ons misschien aandoen, is daarom een normale ervaring. Beoordelingen zijn in eerste instantie vaak gebaseerd op uiterlijk; degenen die van de 'normale' standaard afwijken zouden daardoor sneller als bedreigend ervaren worden of simpelweg out of place zijn. Waardoor deze

groepen nog verder worden buitengesloten door wat simpelweg een angst voor het onbekende is (Holloway en Hubbard, 2001).

'The right to the city' is een titel die geassocieerd wordt met het werk van de Franse, marxistische filosoof Henri Lefebvre. Hij beschouwde de stad als een 'oeuvre', een werk waarin alle burgers samen participeren. Een stad heeft een heterogene samenstelling mede door de grote bevolkingsdichtheid; daardoor is het een plaats waar het ondervinden van verschillen wordt gegarandeerd. Het recht om in de stad te wonen door verschillende bevolkingsgroepen is altijd punt van strijd geweest. In de stad moeten mensen met verschillende achtergronden noodzakelijkerwijs met elkaar strijden over de toestand van de stad, in de vorm van toegang tot het publieke gebied en zelfs het recht van staatsburgerschap. Het probleem met de stad of 'oeuvre' is uitsluiting, de stad is niet zo zeer een plaats van medezeggenschap, maar meer een plaats van onteigening door een dominante klasse (gebaseerd op economische belangen) die niet echt een belang hebben om van de stad een samenleving van verschillen te maken (Mitchell, 2003).

Mitchell (2003) zegt over het recht om in een stad te wonen dat dit ook het recht op huisvesting of te wel een plaats om te slapen en te urineren impliceert zonder dat daarvoor toestemming gevraagd hoeft te worden. Het recht van huisvesting is één vorm van toe-eigening van de stad, en daarom deed Lefebvre moeite om dit af te zetten tegen het eigendomsrecht. Het eigendomsrecht staat de bezitter toe ongewenste mensen de toegang te ontzeggen. Bij het ontzeggen van toegang, of te wel het uitsluiten van mensen wordt vaak de macht van de staat ingezet. Bijvoorbeeld: "Police can be called to physically remove a trespasser; injunctions prepared, criminal sanctions sought. As such, expulsion is a violent act. Violence can be explicitly deployed or (more usually) implied. But such violence has state sanction and is thus legitimate" (Mitchell, 2003: 20).

Het lijkt erop dat dak- en thuislozen te zeer zichtbaar zijn in de publieke ruimte. Hoewel dak- en thuislozen bijna altijd in de publieke ruimte verblijven, worden ze namelijk zelden tot het publiek gerekend. Voor hen bestaat er geen sociaal wettelijk private ruimte en op deze manier hebben ze geen toegang tot de publieke ruimte en publieke activiteiten. Dit komt door de wetgeving van een kapitalistische maatschappij die verankerd is in private eigendommen en privé-leven. Voor hen die altijd in de publieke ruimte zijn, moeten juist de privé-zaken in het openbaar worden uitgevoerd. Wanneer publieke ruimte een plaats voor schijnbaar onrechtmatig handelen wordt, wordt ons begrip van wat publieke ruimte is in twijfel getrokken. Momenteel is het slechts een locatie voor de plezierige samenshooling van mensen, waarbij de politieke discours bepaalt wat de correcte activiteiten in de publieke ruimte zijn. Hierdoor beginnen publieke parken en straten aspecten van thuis op te pikken. Ze worden plaatsen waar men naar de wc moet, waar men slaapt, eet en drinkt en de liefde bedrijft – allemaal sociaal wettelijk toegestane activiteiten wanneer ze in de privé-sfeer worden uitgevoerd, maar onrechtmatig wanneer ze uitgevoerd worden in het publieke domein (Mitchell, 2003).

De aanwezigheid van dak- en thuislozen in de publieke ruimte ondermijnt dus een van de richtinggevende illusies van de democratie. De ideologische basis van de moderne democratie met al z'n praktische tegenstrijdigheden is zeer fragiel. Om orde te kunnen houden, zijn dak- en thuislozen voortdurend uit de publieke ruimte verdreven, en ze zijn uitgesloten uit de meeste definities van het rechtmatige publiek. In veel geschreven werken over orde en de stad worden dak- en thuislozen aangeduid als een 'indicator soort' waarbij de 'slechte gezondheid' van de publieke ruimte en de behoefte om controle te krijgen wordt gediagnosticeerd.

Waarbij er van uitgegaan wordt dat dak- en thuislozen een homogene groep vormen die onderling maar weinig onderscheidende kenmerken heeft en in essentie wordt zo ontkend dat het om individuen en menselijkheid gaat (Mitchell, 2003).

2.6 Conclusie

De positie van dak- en thuislozen is door de 20ste eeuw heen veranderd. Tegenwoordig wordt het thuisloze bestaan gekenmerkt door marginalisering en sociale uitsluiting. Dominante groepen zijn verantwoordelijk voor het besturen van groepen in de marge waaronder daklozen. Middels wetgeving, beleid en instituties wordt geprobeerd ongewenst gedrag te veranderen. Wat gezien wordt als anders wordt bepaald door dominante groepen. Dominante betekenissen die gangbaar zijn in een samenleving zorgen er voor dat iemand zichzelf en de groep waartoe deze persoon behoort als ‘anders’ ziet. Met dominante groepen worden groepen bedoeld die machtig zijn en daardoor de mogelijkheid hebben om andere niet dominante groepen hun wil op te leggen. Dit is van invloed op de positie van daklozen in de publieke ruimte.

Hoewel dak- en thuislozen bijna altijd in de publieke ruimte verblijven, worden ze slechts zelden tot het publiek gerekend. Daklozen zijn gedwongen privé zaken in de publieke ruimte uit te voeren. Dit kan botsen met de wetgeving en het beleid van de dominante groepen. Dit is bepalend voor de keuze om zich op bepaalde plaatsen in de stad op te houden.

3 Methodologie

3.1 Filosofie

In empirisch onderzoek worden alledaagse begrippen overgenomen zonder de betekenis ervan over te nemen, dus zonder deze begrippen als bron van kennis te kunnen gebruiken. Ervaringen die niet in kwantitatieve termen te beschrijven zijn, zijn ontoegankelijk voor empirisch onderzoek. Omdat het in dit onderzoek gaat om de vraag hoe plaatsen worden beleefd door dak- en thuislozen is er voor gekozen voor fenomenologisch onderzoek. De fenomenologie is een alternatieve benaderingswijze en houdt zich vooral bezig met beleving. 'De fenomenologie is een specifieke methode van onderzoek naar de werkelijkheid als geleefde en beleefde werkelijkheid. De methode werkt niet met observaties of vragenlijsten, maar met belevingsbeschrijvingen' (van den Bersselaar, 2003: 65). Centraal staat in dit onderzoek, hoe iets beleefd wordt. Beleving is niet alleen object van kennis, maar ook bron van kennis. 'De beleving is zelf de toegang tot de werkelijkheid' (van den Bersselaar, 2003: 68). Het verschil met de empirische methodologie is dat de empirische methodologie de beleving uitsluit als bron van kennis over de werkelijkheid. Wanneer het empirisch onderzoek het aan objectiviteit wint, verliest het aan inhoud, doordat de beleving zelf niet serieus wordt genomen. De intentie van fenomenologisch onderzoek is om dit juist wel te doen. De fenomenologie zoekt naar het wezen van de beleefde werkelijkheid. Wat wezenlijk is, wordt mede bepaald door de historische, maatschappelijke en culturele coördinaten van de beleving (van den Bersselaar, 2003). Bij beleving gaat het erom dat een persoon iets gevoelsmatig ervaart. Merleau-Ponty heeft het in *De wereld waarnemen*. (Merleau-Ponty en Slatman, 2003) over het lichaam zoals iemand dat zelf ervaart en beleeft: le corps vécu. Dit doorleefde lichaam is niet alleen maar het lichaam dat iemand *heeft*, maar ook het lichaam dat iemand *is*. Het lichaamssubject wordt gevormd door de zintuiglijke ervaring. Dingen hebben een betekenis voor iemand, omdat er allereerst een lichamelijke verhouding mee is. Bij de beleving is hij of zij afhankelijk van de zintuigen.

Plaatsbeleving staat centraal in dit onderzoek. Een deel van de respondenten is verslaafd aan drugs of alcohol. En waarschijnlijk heeft dit de beleving van plaatsen beïnvloed. Nadat de gegevens verzameld zijn, dient het verder bewerkt en geanalyseerd te worden. Doel van het analyseren is het openbaren van de algemene structuur.

In het onderzoek worden plaatsen samen met daklozen bezocht. Er wordt gekeken of daklozen een speciale band met bepaalde plaatsen hebben. Voelen daklozen zich op bepaalde plaatsen thuis of juist niet? En worden gevoelens van uitsluiting ervaren? Deze vragen vormen de rode draad tijdens het onderzoek. Omdat de vragen in samenwerking met de dakthuislozen worden beantwoord, is er gebruik gemaakt van de feministische benadering. Hier op wordt in de volgende paragraaf verder ingegaan.

3.2 Wetenschappelijke stroming

In de jaren 60 /70 in een periode van sociale beroering, kwam de sociale geografie op zichzelf te staan. Het hield zich bezig met sociale ongelijkheden en vragen van 'social justice' op basis van marxistische en feministische benaderingen. Eind jaren 80 en begin jaren 90 kwam er een omslag in de geografie, de 'cultural turn' genoemd. Dit leidde tot een verschuiving in de benadering, van problemen van structurele ongelijkheid naar één van identiteit, betekenissen, representaties etc. (Valentine, 2001).

In 1970 kwam de humanistische benadering op. Deze benadering wees de exclusiviteit en pretenties van objectiviteit, die tot dan toe bedreven werden in de sociale geografie, af en benadrukte het belang van de subjectieve wijze van kennen. De geografische ruimte was geen simpele objectieve structuur meer, maar een sociale ervaring. De 'sociale ruimte' werd in de humanistische geografie object van onderzoek. Daarnaast ontstond er een nieuwe gevoeligheid in de ontelbare variaties die bestaan tussen de verschillende 'soorten' mensen, bestudeerd door humanistische geografen. Het kan gaan om verschillen tussen mannen en vrouwen, om verschillende sociale klassen en etnische groepen. Van belang is dat erkend wordt, dat er verschillen zijn tussen iedere populatie qua inbreng en ervaring in en over sociale en ruimtelijke processen. Sociale categorieën worden daardoor niet meer voor vaststaand aangenomen, maar worden sociaal geconstrueerd (Valentine, 2001).

Een stroming binnen de culturele geografie waarbij de machtsrelaties uit de praktijk van het alledaagse leven worden bestudeerd is de feministische benadering. Deze feministische benadering verlegde de aandacht van onderzoek van formele instituties van macht en politiek, naar de constructie van identiteit en gender rollen door gevoelens, betekenissen en culturele waarden van 'common-sense' te bestuderen (Sharp, 2004). De feministische methodologie benadrukt altijd het belang van het luisteren naar anderen. Het onderzoek is een samenwerkingsproces in plaats van een analyse van een expert. Deze samenwerking plaatst de onderzoeker en de 'onderzochte' in hetzelfde culturele landschap en ontlokt zo machtsrelaties en kennis die de twee met elkaar verbinden (Sharp, 2004). In dit onderzoek betekende dit dat de 'onderzochte' degene was die zijn of haar kennis deelde met de onderzoeker. Waarbij de onderzoeker de belevingswereld van de onderzochte probeert na te gaan door plaatsen te bezoeken die voor de onderzochte van belang zijn.

Omdat er in dit onderzoek gekeken wordt naar de betekenis die door dak- en thuislozen gegeven wordt aan bepaalde plaatsen, valt het onderzoek onder de humanistische geografie en specifiek de feministische stroming. Uitgangspunt is dat iedereen een andere betekenis aan een plaats ontleend.

3.3 Kwalitatief onderzoek versus kwantitatief onderzoek

In deze paragraaf worden kwalitatief en kwantitatief onderzoek tegenover elkaar gezet. Het woord kwalitatief impliceert dat de nadruk ligt op de kwaliteiten van bestaanswijzen en op processen en betekenissen die niet experimenteel onderzocht of gemeten zijn (of überhaupt gemeten zijn) in kwantitatieve bewoordingen als hoeveelheid, intensiteit of frequentie.

In kwalitatief onderzoek wordt de nadruk gelegd op het sociaal construeren van de werkelijkheid. Er wordt gezocht naar antwoorden op vragen over hoe sociale ervaringen die gecreëerd worden betekenis krijgen. Kwantitatief onderzoek richt zich juist op het meten en analyseren van causale relaties tussen variabelen en niet op processen (Denzin en Lincoln, 2005).

Over het algemeen worden geen grote aantallen onderzoekseenheden in kwalitatief onderzoek betrokken zoals bij kwantitatief onderzoek. De resultaten komen voort uit beschrijvingen van begrippen die uit de gegevens gedestilleerd worden en van de redeneringen die de respondenten aandragen voor hun gedrag en gevoelens (Boeije, 2005). In dit onderzoek is voor kwalitatief onderzoek gekozen omdat de plaatsbeleving van dak- en thuislozen wordt onderzocht. Met kwalitatief onderzoek wordt waargenomen in het veld van de onderzoekseenheden. Daarom wordt het ook wel veldonderzoek genoemd. Daardoor is de onderzoeker beter in staat de context waarin een persoon leeft te observeren. Feitelijke sociale relaties kunnen zowel naar aantal, vorm als inhoud ter plekke geobserveerd worden. Zo wordt er een gedetailleerder beeld van de doelgroep verkregen (Cambré en Waeghe, 2005).

Er bestaat een grote diversiteit aan kwalitatief onderzoek. Er zijn ruwweg twee varianten te onderscheiden. De eerste variant richt zich op de kenmerken van taal en communicatieprocessen, terwijl de tweede variant kijkt naar het begrijpen van betekenissen van teksten of gedrag. De laatste variant, de interpretatieve variant, is geworteld in verschillende theoretische stromingen waaronder de fenomenologie. Uitgangspunt is het specifieke karakter van de sociale werkelijkheid. Mensen geven betekenis aan verschijnselen en deze betekenissen worden onderling uitgewisseld in alledaagse interacties zodat een werkelijkheid wordt geconstrueerd (Boeije, 2005).

In kwalitatief onderzoek worden conclusies getrokken uit dit gegeven. Doel is te weten te komen hoe de onderzochte doelgroep de sociale situatie interpreteert. Mensen in verschillende culturen kunnen van elkaar afwijkende perspectieven op een sociaal verschijnsel hebben. Door in contact te komen met de doelgroep en deel uit te maken van hun alledaagse leefwereld kan dit doel bereikt worden. Methoden die hiervoor gebruikt worden zijn participerende observatie of (half) geconstrueerde interviews (Boeije, 2005). In dit onderzoek is een combinatie van deze twee methoden gebruikt worden. Om zoveel mogelijk in de leefwereld van dak- en thuislozen terecht te komen, loopt de onderzoeker een aantal dagen mee met verschillende personen uit de doelgroep. Daarnaast zullen er interviews gehouden worden, terwijl er met de doelgroep wordt opgetrokken.

3.4 Methoden van datacollectie

3.4.1 Literatuur

In kwalitatief onderzoek wordt literatuur veelal gebruikt om een probleemstelling te formuleren die in het onderzoek de richting aangeeft. Het doel is het onderwerp van onderzoek met de juiste begrippen te beschrijven en te begrijpen wat er zich afspeelt (Boeije, 2005).

In dit onderzoek is er een literatuurstudie gedaan. Diverse academische artikelen en boeken werden bestudeerd. In het bijzonder heeft het boek *Geographies of exclusion* van David Sibley een basis gevormd voor het onderzoek. Daarnaast komen theorieën van Foucault aan bod, in verband met overheden die het gedrag van hen die ander gedrag vertonen dan wat normaal geacht wordt, besturen door wetgeving. Tevens is het werk van Don Mitchell *The right to the city* bestudeerd. Het werk is gebaseerd op theorieën van filosoof Henri Lefebvre. Hij beschouwde de stad als een 'oeuvre', een werk waarin alle burgers samen participeren, maar waar ook constante strijd om de publieke ruimte plaatsvindt.

3.4.2 Participerende observatie

De participerende observatie is een methode waarbij de onderzoeker deel gaat uitmaken van een gemeenschap en deelneemt aan het dagelijkse leven van deze gemeenschap om op deze manier de doelgroep beter te begrijpen. Om mensen van de straat, hun leven, en hun samenleving echt te begrijpen is het nodig om een insider te worden en legitimiteit te verkrijgen aldus Wagner (1993). Bij deze onderzoeksmethode is de rol van de onderzoeker en de identiteit, die de onderzoeker aanneemt, belangrijk. Ook het verkrijgen van toegang tot de doelgroep is van belang (Cook, 2005).

Toegang werd in dit onderzoek verkregen door via hulpverleners van verschillende instanties bij de doelgroep te worden geïntroduceerd. Via Stichting Huis werd toegang verkregen tot een nachtopvangvoorziening; het A-huis. Daarnaast werd een toegangspas aangemaakt om

toegang te krijgen tot de dagopvangvoorziening voor dak- en thuislozen: de Open Hof. Omdat het in dit onderzoek om een kwetsbare doelgroep gaat, werden er in overleg met de hulpverleners geschikte respondenten gekozen en werd er geprobeerd om een vertrouwensband op te bouwen. Veelal is bij de groep dak- en thuislozen sprake geweest van emotionele en affectieve verwaarlozing en heeft deze groep weinig sociale contacten. Tevens is er sprake van psychische problematiek die voor een deel terug te voeren is op chronische verslaving aan drugs, alcohol of een combinatie (Polstra en Oostland, 1998). Hiermee dient bij het onderzoek rekening te worden gehouden. Respondenten kunnen tijdens het onderzoek onder invloed zijn en dit kan van invloed zijn op het onderzoek. Door langere tijd met de doelgroep op te trekken, is de kans groter om deze momenten te herkennen en zal er op deze manier meer bruikbare informatie uit gedistilleerd kunnen worden. Er is er daarom voor gekozen om ruim een week iedere dag bij het A-Huis aanwezig te zijn. Op deze manier is er een vertrouwensband opgebouwd. Naar aanleiding van gesprekken tijdens het koffiedrinken zijn er afspraken gemaakt met respondenten om een dag of deel van een dag met hen mee te lopen. Uiteindelijk is er met vier respondenten meegelopen tijdens hun dagelijkse ritueel. Tijdens de participerende observatie zijn plaatsen bezocht die voor de respondenten belangrijk zijn. Daar zijn vragen gesteld over de gevoelens die de respondenten er hadden en op wat voor manier de plaats beleefd werd. Er is voor participerende observatie gekozen, opdat er vragen gesteld konden worden op voor de doelgroep belangrijke plaatsen en niet in een kunstmatige setting. Praten met mensen in hun eigen 'territorium' kan een ongedwongen gesprek bevorderen (Valentine, 2005). Voor de manier van vragen is gekozen voor semi- gestructureerde interviews waarop in de volgende paragraaf verder zal worden ingegaan.

3.4.3 Interviews

Tijdens de participerende observatie wordt gebruik gemaakt van interviews. Hier is voor gekozen omdat de respondenten zich na verloop van tijd meer op hun gemak voelen bij de onderzoeker.

De interviews zijn semi-gestructureerd. Een belangrijk verschil met gestructureerde interviews is dat het pad van de conversatie tussen onderzoeker en respondent niet van tevoren is vastgelegd, ook wordt de spontaniteit inherent aan de gang van de conversatie niet afgeknot (Falconer Al-Hindi et al, 2002). Als een interview gestructureerd is, dan worden de inhoud van de vragen, de formulering, de volgorde van de vragen en de antwoordkeuze vooraf vastgelegd. (Boeije, 2005). "Gestandaardiseerde vragenlijsten maken ook gebruik van een dwingende woordenschat en van een dwingende set van problemen en indicatoren die in de eerste plaats door de onderzoeker als juist en relevant gedefinieerd zijn. Zeker in zeer specifieke settings die ver van de leefwereld van de onderzoekers liggen, bestaat de kans dat deze vragenlijsten voor de onderzoekseenheden irrelevante kenmerken bevragen in een voor die eenheden zeer kunstmatige taal" (Cambré en Waage, 2005: 316). Onderzoek kan op deze manier ver van de te onderzoeken werkelijkheid komen te staan. In dit onderzoek is daarom gekozen voor semi-gestructureerde interviews. Van tevoren worden vragen en thema's vastgesteld, maar tijdens de interviews is er enige flexibiliteit mogelijk.

Semi-gestructureerde interviews zijn van nature redelijk informeel maar zijn meer dan alleen maar 'gesprekjes'. Bij deze onderzoeksmethode is het van belang dat er vragen geformuleerd worden, dat er respondenten geselecteerd worden en dat er een geschikte locatie gekozen wordt, waar de interviews plaatsvinden en de data moeten worden verwerkt, terwijl de onderzoeker tegelijkertijd ook blijft letten op de ethische issues en machtsrelaties (Longhurst, 2003). Dit is ook een reden waarom er in dit onderzoek is gekozen voor een combinatie met participerende observatie. Door mee te lopen met de respondenten kan op een voor de

respondent geschikte locatie een gesprek worden aangegaan betreffende het onderzoek. Ook zal tijdens de participerende observatie een selectie gemaakt kunnen worden van geschikte kandidaten voor het onderzoek.

Een nadeel van de interviewmethode ligt in het feit dat er geen mogelijkheid bestaat om het interview te herhalen onder dezelfde omstandigheden. Wie eenmaal deel uitgemaakt heeft van een onderzoeksgroep is bij een herhaling niet meer onbevangen (van den Bersselaar, 2003). Tevens is een nadeel van interviews dat de kwaliteit van de interviews samenhangt met de kwaliteit en invalshoek van de onderzoeker (Valentine, 2005).

Het voordeel van het houden van een interview met betrekking tot dit onderwerp is het verzamelen van gegevens ten aanzien van de gevoelens van de plaatsbeleving. Door de vrijheid zelf antwoorden te formuleren en de richting van het gesprek mede te bepalen, kunnen respondenten hun ervaringen in eigen woorden beschrijven. Dit soort conversaties biedt meer de mogelijkheid voor de onderzoeker en de geïnterviewde om een bredere bespreking te voeren in vergelijking met bijvoorbeeld het gebruik van een questionnaire. In de loop van een interview heeft de onderzoeker nog kans om op vragen terug te komen of om verdieping of verduidelijking te vragen aan de respondent. Voor respondenten is het makkelijker om voor de onderzoeker complexe ervaringen te beschrijven. Een ander voordeel is het feit dat respondenten thema's kunnen aanroeren waaraan de onderzoeker zelf niet had gedacht (Valentine, 2005).

3.4.3.1 Vragen

Het opstellen van de vragenlijsten is gebaseerd op de literatuurstudie. Aangezien het om een semi-gestructureerd interview gaat, is er slechts een korte lijst met belangrijke thema's opgesteld die in ieder interview aan de orde komen. De opbouw van het interview is als volgt: er worden aan de hand van een paar key questions vragen gesteld. Aan deze vragen worden enkele vervolgvragen gekoppeld. Dit zijn voornamelijk beschrijvende vragen die te maken hebben met ervaringen en gevoelens (Valentine, 2005).

Het stellen van de vragen verliep tijdens het onderzoek niet in een vaste volgorde. Vaak weken de respondenten van de onderwerpen af en kwamen er andere onderwerpen aan de orde. Toch is geprobeerd om telkens weer terug te komen op de key questions die van tevoren waren bedacht (box 4). Waarbij met name de vragen over plaatsbeleving centraal stonden zoals vragen over thuis voelen en veiligheid.

Box 4

Key questions

Algemeen deel:

- Heeft u een vaste woon of verblijfplaats?
- Wat is uw leeftijd?
- Wat is uw geslacht?
- Waar bent u geboren?
- Welke beroepen/ werkzaamheden heeft u in het verleden uitgevoerd?

Verleden

- Waar bent u opgegroeid?
- Kunt u vertellen hoe uw kindertijd was?
- Had u onderdak in uw kindertijd? En zo ja waar?
- Voelde u zich ergens thuis?
- Was 'thuis' in uw kindertijd een veilige plek voor u?

Dakloos

- Wanneer bent u dakloos geworden?
- Hoe bent u in deze situatie terecht gekomen?
- Hoe lang bent u al dakloos?
- Waar brengt u de nacht door?

Thuis voelen

- Voelt u zich momenteel ergens thuis? Voelt u zich thuisloos?
- Welke plaats(en) is/zijn voor u belangrijk?
- Waarom zijn deze plaatsen voor u belangrijk?
- Bezoekt u deze plaatsen vaak? Hoe vaak?
- Voelt u zich veilig op deze plaatsen?
- Heeft u het gevoel dat u daar op uw plaats bent?
- Zijn er plaatsen waar u zich niet veilig voelt?
- Waarom voelt u zich op deze plaatsen niet veilig?
- Bezoekt u deze plaatsen vaak? Hoe vaak?

Onderhoud

- Hoe voorziet u momenteel in uw onderhoud?

Exclusion/inclusion

- Heeft u het gevoel dat u bij een bepaalde groep hoort?
- Met welke groep identificeert u zich?
- Heeft u veel contact met andere daklozen?
- Heeft u het gevoel dat u door andere mensen/groepen wordt uitgesloten?
- Welke mensen of groepen zijn dit?

Toekomst/verwachtingen

- Heeft u toekomst plannen?
- Denkt u dat u over een paar jaar nog op straat leeft?

Als u een 'normale' dag beschrijft in deze tabel

Tijd	Locatie	Aanwezige andere personen	gevoel
Ochtend 8.00-12.00			
Middag 12.00-18.00			
Avond 18.00-24.00			
Nacht 24.00-8.00			

Een andere moeilijkheid bij het stellen van de vragen was dat sommige respondenten de vraag soms in eerste instantie niet begrepen of een antwoord moeilijk konden beargumenteren. Met name vragen over uitsluiting waren voor sommige respondenten moeilijk te begrijpen. Maar door de vragen anders te stellen en eventueel voorbeelden aan te geven lukte het in de meeste gevallen om de vraag te verduidelijken.

3.4.3.2 Locatie interviews

De onderzoekseenheden worden bij kwalitatief onderzoek waargenomen in het veld. Belangrijk is dat het onderzoek moet gebeuren in voor de respondenten alledaagse omstandigheden (Cambré en Waeghe, 2005). Voor dit onderzoek moest er daarom een toegangspas worden aangevraagd om in de dagopvang terecht te kunnen, wanneer dat tijdens de participerende observatie nodig was.

De interviews vonden veelal plaats in de eetzaal en rokersruimte van het A-Huis. Deze locaties werden gekozen, omdat hier ook de contacten tot stand kwamen en het voor de respondenten een vertrouwde plaats was. Valentine (2005) zegt hierover dat een respondent en een interviewer zich beide prettig moeten voelen tijdens een interview. Door de interviews op een voor de respondenten vertrouwde plek te houden, kon in een ongedwongen sfeer over de onderwerpen gesproken worden. Voor de onderzoeker was dit ook een prettige plaats, omdat medewerkers van het A-Huis snel in de buurt konden zijn bij een eventuele bedreigende situatie. Nadeel van de locatie was dat er soms ook andere klanten, die gebruik maakten van het A-Huis, aanwezig waren in dezelfde ruimte. Er was echter geen andere locatie beschikbaar. Een aantal interviews werd enigszins beïnvloed door de aanwezigheid van andere klanten, omdat respondenten dan niet vrijuit konden praten over hun gevoelens. Bijvoorbeeld bij het interview met Danny. Hij vertelde over zijn situatie in het opvanghuis waar hij zich niet veilig voelde. Op dat moment kwamen er andere bewoners in dezelfde ruimte zitten. Dit waren juist de personen waardoor Danny zich niet op zijn gemak voelt in het opvanghuis. Op dat moment veranderden we meteen van onderwerp en ging het gesprek over het mooie weer. Maar omdat de interviews met één persoon veelal over meerdere dagen verdeeld werden, konden gevoelige thema's op een ander en geschikter moment alsnog besproken worden. Twee dagen later sneden we op een rustiger moment bijvoorbeeld weer het onderwerp onveiligheid aan en kon Danny wel vrij uit vertellen over zijn gevoelens.

3.5 De respondenten

Het selecteren van respondenten gaat niet zoals bij questionnaires via een steekproef. Bij het selecteren van respondenten voor een interview is het niet de bedoeling een representatief voorbeeld te kiezen maar een illustratief voorbeeld (Valentine, 2005).

Er is gekozen om één uitvalsbasis te kiezen. Dit is gebeurd op basis van een interview met Louis Polstra, voormalig hoofd van het Bureau Onderzoek bij de gemeente Groningen en momenteel projectleider bij de sociale dienst. Hij heeft ervaring met het doen van onderzoek onder dak- en thuislozen. Het A-Huis leek de meest geschikte locatie om in contact te komen met de doelgroep, omdat er met name 's ochtends tijdens het ontbijt tijd is om potentiële respondenten te benaderen.

“Het A-Huis is een nachtopvang voor mensen van 18 jaar en ouder die dakloos zijn. Tussen 22.00 en 22.15 moet iedereen binnen zijn en om 10.00 uur 's ochtends sluit de deur. Slapers moeten zich overdag telefonisch aanmelden. Voor 4,50 euro krijgt men een bed, douche en ontbijt. Het A-Huis telt 35 bedden. In de winter wordt dat uitgebreid naar 50.” (Beek, 2006: 8).

Het selecteren van respondenten is mede in overleg gebeurd met hulpverleners die dagelijks met de doelgroep werken. Daarnaast werd het selecteren van de respondenten beperkt doordat enkel dak- en thuislozen, die gebruik maken van het A-Huis, gevraagd werden mee te werken aan het onderzoek. Hierdoor werd slechts een deel van de dak- en thuislozen uit Groningen bereikt.

Voor het onderzoek is vier keer een dag of een dagdeel meegelopen met een dak- of thuisloze, die in het A-Huis overnacht had. Daarnaast is met 10 mensen via interviews gesproken. Waarbij de kanttekening moet worden geplaatst, dat deze interviews vaak over meerdere dagen afgenomen werden met dezelfde persoon. Het was soms moeilijk om vragen met betrekking tot het onderwerp te stellen, omdat ook veel andere zaken die niets met het onderwerp te maken hadden, werden besproken.

Om in contact te komen met de doelgroep is gebruik gemaakt van 'gatekeepers'.

'Gatekeepers' zijn mensen die de macht hebben om iemand toegang te verlenen tot de

doelgroep (Valentine, 2005). In dit onderzoek werd via hulpverleners van Stichting Huis toegang tot de doelgroep gekregen.

Tijdens het onderzoek was het van belang om het vertrouwen te winnen van potentiële respondenten. Daarom zijn voor het uitvoeren van de interviews enkele keuzes gemaakt voor de uitvoering van het onderzoek. Bij het in contact komen met gemeenschappen is het niet alleen belangrijk met wie de onderzoeker contact heeft, maar ook de manier waarop de onderzoeker zich presenteert is van belang en welke rol de onderzoeker aanneemt. En wat wel en niet verteld wordt over de rol die hij of zij aanneemt in de onderzochte gemeenschap (Valentine, 2005).

Ten eerste heeft de onderzoeker zich in het begin afwachtend opgesteld en respondenten niet direct benaderd, maar rondgekeken en kennisgemaakt met de klanten van het A-Huis. Er werd samen met de potentiële respondenten naar een voetbalwedstrijd gekeken. Door een gemeenschappelijke interesse ontstond er een ongedwongen sfeer en werd het vertrouwen gewonnen bij de doelgroep. Na verloop van tijd kwam de aanwezigheid van de onderzoeker ter sprake, nadat er vanuit de groep vragen kwamen. Op dat moment is er uitleg gegeven over het onderzoek en gevraagd of er onder de op dat moment aanwezige dak- en thuislozen, personen waren die medewerking wilden verlenen aan het onderzoek. Hier werden de eerste afspraken gemaakt en op eenzelfde manier is er elke dag contact gelegd. Voornamelijk tijdens het koffiedrinken werd via 'snowballing' contact gelegd met nieuwe potentiële respondenten. Introductie bij potentiële respondenten verliep veelal via respondenten die bekenden aanspraken, waardoor het voor de onderzoeker gemakkelijker was contact te leggen.

Een andere keuze die gemaakt is bij de interviews, is het niet gebruiken van opnameapparatuur om de doelgroep niet bij voorbaat af te schrikken. Dit is mede besloten op basis van advies van Louis Polstra en Monique Beukeveld die ervaring hebben met het doen van onderzoek onder dak- en thuislozen. Om toch gegevens op te kunnen slaan werden elke dag aantekeningen gemaakt. Iedere dag werden belangrijke opmerkingen ten aanzien van de key-questions per respondent verwerkt.

3.6 Ethiek

Met het doen van kwalitatief onderzoek komen thema's als ethiek en machtsrelaties aan de orde. Hier dient in het onderzoek rekening mee gehouden te worden.

Privacy en vertrouwelijkheid zijn twee belangrijke punten als het om ethiek gaat. De identiteit van de respondenten moet beschermd worden. Vooral bij kwetsbare doelgroepen is dit van belang. Vertrouwelijkheid moet worden gegarandeerd in eerste instantie door ongewenste blootstelling te voorkomen. Alle persoonlijke data worden daarom veilig bewaard en bij publicatie gebeurt dit door gebruik te maken van fictieve namen. Daarnaast dient in de gaten te worden gehouden dat niemand schade of moeilijkheden krijgt door mee te werken aan het onderzoek (Christians, 2005). Daarom wordt er in het onderzoek niet in detail getreden over de exacte locatie van de belangrijke plaatsen voor de respondenten die in Groningen bezocht zijn. Hier is voor gekozen om de respondenten hun 'eigen' plek te laten behouden.

3.7 Methode van analyse

Bij kwalitatief onderzoek wordt veel aandacht besteed aan het taalgebruik van het onderzoek (Cambré en Waeghe, 2005). Zo ook in dit onderzoek: de gebruikte taal en concepten moeten zoveel mogelijk bij de leefwereld van de geobserveerde aansluiten. Daarom zijn er citaten

opgenomen in hoofdstuk 4, zodat niet alleen een afstandelijk wetenschappelijk beeld wordt gegeven.

Iedere dag zijn na het observeren de ervaringen en opmerkingen verwerkt. Voor alle 14 respondenten werd een bestand gemaakt en gestructureerd aan de hand van de key-questions. Elke dag werden nieuwe gegevens in deze bestanden opgenomen. Een voorbeeld van zo'n bestand staat in box 5 het is een deel van de uitwerking van één van de respondenten. Het bijhouden van aantekeningen per respondent was erg praktisch omdat een aantal interviews met één persoon over meerdere dagen verdeeld waren. Zo zijn in de meeste gevallen bij iedere respondent alle key-questions aan bod gekomen. In enkele gevallen lukte het niet om alle thema's te behandelen, bijvoorbeeld doordat de respondent de volgende dag niet meer in het A-Huis verbleef of omdat de respondent een volgende afspraak niet aanspreekbaar was door andere bezigheden.

Box 5

Verleden

Over zijn jeugd verteld hij niet veel. Hij heeft een baan als hij verslaafd raakt. "Ik kreeg ontslag omdat ik veel dronk en aan de speed was."

Dakloos

"Ik had geen geld meer voor mijn eigen huis en woonde daarom een tijdje bij mijn broer. Maar mijn broer kickte me op een gegeven moment ook op straat. Mijn eigen broer! Daardoor kwam ik op straat terecht en daar ben ik nu nog."

'Thuis voelen'

"Ik heb geen gevoel van thuis. Ik blijf nooit lang op een plaats. 15 minuten en dan ga ik meestal weg."

Eigenwaarnemingen en opmerkingen

- De respondent wil niet dat ik met hem mee loop maar is wel bereid een kop koffie te drinken. Een dag later mag ik wel met hem mee. Onderweg probeert hij het eerste geld te verzamelen.
- Het gesprek vond plaats over twee dagen in het A-huis en onderweg naar de Open hof. Ik ben een ochtend mee geweest. Na verloop van tijd gaf de respondent aan dat hij liever alleen verder wilde.

3.8 Betrouwbaarheid en validiteit

De rol van de onderzoeker is een belangrijke factor voor de validiteit en betrouwbaarheid in dit onderzoek. Het verkrijgen van informatie hangt voor een groot deel af van de onderzoeker. Twee kantekeningen kunnen hier geplaatst worden. Ten eerste is de objectiviteit en met name de afstand tot de respondent belangrijk. Naast een empathische verantwoordelijkheid heeft de onderzoeker ook een wetenschappelijke verantwoordelijkheid. Er hoort een kritische afstand tot de respondent te worden bewaard, hierbij dient in de gaten te worden gehouden dat de respondent het interview niet gaat invullen in de richting van de interviewer of van de sociale wenselijkheid. Tijdens de interviews was dit te merken aan de antwoorden over het verbeteren van de eigen situatie. De meeste respondenten geven aan hun positie te willen verbeteren. Bijvoorbeeld dat er actief op zoek wordt gegaan naar werk. Maar als dat onderwerp een week later weer ter sprake komt, is er geen actie ondernomen op dat gebied.

Ten tweede is er de intrede in het veld. In dit onderzoek zullen taalgebruik en de plaats van het interview de interviews mogelijk hebben beïnvloed. Daarom is het belangrijk dat de interviewer zich hier van tevoren bewust van is en bijvoorbeeld het taalgebruik afstemt op de respondent (Cambré en Waage, 2005). Dit heeft te maken met positionality.

‘Positionality’ is een vooraanstaand element in feministisch onderzoek. Het concept roept belangrijke vragen op over de ethiek van onderzoek. ‘Positionality’ gaat over hoe mensen de wereld zien vanuit verschillende posities. Iedereen is verschillend gesitueerd door zijn of haar sociale, intellectuele en ruimtelijk positie, tot stand gekomen door het verleden en de levenservaring (Aitken en Valentine, 2006). ‘Positionality’ refereert ook aan het feit hoe iemand gepositioneerd is in relatie tot anderen. Bij sociaal geografisch onderzoek is er altijd sprake van een ongelijkheid tussen de respondenten en de onderzoeker. Voorbeelden van ongelijkheid zijn leeftijd, etniciteit, gender etc. (Falconer Al-Hindi et al, 2002). Valentine (2005) zegt dat deze aspecten deel uitmaken van de identiteit van een onderzoeker.

Aangenomen wordt dat dergelijke ongelijkheden een barrière creëren in de verstandhouding gedurende het interview, waarbij de geïnterviewde de bron is van waardevolle data die hij of zij openbaart aan de onderzoeker. Hier ontstaat ook een verschil in opvatting bij het afnemen van een interview. Veel interviewers proberen de invloed van de interviewer op de respondent te minimaliseren. De interviewer zou hier een neutrale plaats innemen in het proces van vragen en antwoorden. De neutraliteit wordt door de feministische stroming ontkend. Volgens de feministische stroming is de interviewer zeker een onderzoeksinstrument, maar zeker niet neutraal. Zowel macht als verschillen ofwel identiteiten spelen een rol in relaties tussen onderzoeker en respondent (Falconer Al-Hindi et al, 2002). Tijdens het onderzoek kwam dit duidelijk naar voren, waarbij respondenten de onderzoeker als ‘outsider’ beschouwden. ‘De student die het straatleven wil bekijken.’ De onderzoeker speelde hierop in door de respondent als deskundige neer te zetten.

4 Resultaten

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk is gebaseerd op 14 interviews gehouden met dak- en thuislozen en tevens op een participerende observatie gedurende een week. In paragraaf 4.2 wordt de samenstelling van de groep respondenten afgezet tegen de populatie dak- en thuislozen in Groningen. In paragraaf 4.3 wordt ingegaan op de oorzaken van het dakloos worden. Daarna wordt ingegaan op het begrip thuisloos in paragraaf 4.4, waarbij de gevoelens van de respondenten centraal staan. In paragraaf 4.5 worden belangrijke plaatsen van de doelgroep aangegeven en wordt de reden aangegeven waarom juist deze plaatsen belangrijk zijn, zowel positief als negatief. In paragraaf 4.6 worden gevoelens van uitsluiting, die door de respondenten worden ervaren, weergegeven.

4.2 Samenstelling onderzoeksgroep

In deze paragraaf wordt de onderzoeksgroep afgezet tegen de populatie dak- en thuislozen in Groningen. Dit gebeurt op basis van cijfers van de gemeente Groningen. De groep dak- en thuislozen in Groningen wisselt sterk qua samenstelling, omdat er veel dak- en thuislozen in- en uitstromen. Per kwartaal stromen er 133 dak- en thuislozen in, gemeten aan het aantal overnachtingen in de opvangvoorzieningen in de gemeente Groningen (Beukeveld en Vosselman, 2007). Op dagbasis zijn er 250 dak- en thuislozen (Beek, 2006). De herkomst van de populatie dak- en thuislozen in Groningen is weergegeven in tabel 4.1. Ongeveer de helft van de populatie is uit de provincie Groningen afkomstig.

Tabel 4.1 Herkomst van de nieuwe dak- en thuislozen

Provincie	Aantal	Procenten
Groningen	762	49%
Drenthe	150	10%
Friesland	164	10%
Overijssel	22	1%
Flevoland	4	0%
Limburg	8	1%
Noord-Brabant	9	1%
Noord-Holland	30	2%
Utrecht	12	1%
Zeeland	5	0%
Zuid-Holland	40	3%
Buitenland	7	1%
Onbekend	329	21%
Eindtotaal	1565	100%

Bron: Beukeveld en Vosselman, 2007

Voor het onderzoek is aan de respondenten gevraagd naar de plaats van herkomst. Zes van de veertien respondenten kwamen oorspronkelijk uit de provincie Groningen zoals is weergegeven in tabel 4.2. Dit is vergelijkbaar met de verhouding in tabel 4.1.

Tabel 4.2

Provincie	Aantal
Groningen	6
Limburg	2
Zuid-Holland	1
Friesland	1
Noord-Holland	1
Drenthe	1

Buitenland	1
Onbekend	1

Voor het onderzoek is slechts één vrouw bereid geweest mee te werken. Van de dak- en thuislozen, die gebruik maken van de opvangvoorzieningen in Groningen, is ongeveer 75% man. Zie tabel 4.3. Een oorzaak dat er maar één vrouwelijke respondent mee heeft gewerkt aan het onderzoek, is te verklaren doordat de potentiële respondenten werden benaderd die in het A-Huis verbleven gedurende het onderzoek. De populatie van het A-Huis bestaat voor het grootste deel uit mannen. In 2007 hebben 292 verschillende personen gebruikgemaakt van de nachtopvang, waarvan 261 mannen en 31 vrouwen. “Veel vrouwen maken gebruik van andere opvangvoorzieningen of werken ’s nachts als prostituee en maken daarom minder snel gebruik van het A-Huis waar na 24.00 uur geen toegang meer kan worden verkregen” aldus een hulpverlener.

Tabel 4.3 Verhouding man/vrouw gebruikers opvangvoorzieningen in 2006

Man	637	75%
Vrouw	206	24%
Onbekend	5	1%

Bron: Beukeveld en Vosselman, 2007

Een vergelijking van de leeftijdscategorieën van dit onderzoek (tabel 4.5) ten opzichte van de leeftijdsopbouw van gebruikers van opvangvoorzieningen in 2006 (tabel 4.4) leert dat in dit onderzoek vooral de leeftijdscategorie 45 t/m 54 jaar sterker vertegenwoordigd is. En ook oververtegenwoordigd is in vergelijking met alle gebruikers van de opvangvoorzieningen.

Tabel 4.4 De leeftijdsopbouw gebruikers opvangvoorzieningen in 2006

Jonger dan 18	13	2%
18 t/m 24	85	10%
25 t/m 34	366	43%
35 t/m 44	214	25%
45 t/m 54	111	13%
55 en ouder	71	8%
	860	100%

Bron: Beukeveld en Vosselman, 2007

Tabel 4.5 leeftijdsopbouw van de respondenten

Jonger dan 18	
18 t/m 24	1
25 t/m 34	4
35 t/m 44	4
45 t/m 54	5
55 en ouder	

Er bestaan verschillen tussen de respondenten qua middelengebruik. Grof weg is een indeling te maken in de categorieën hard druggebruik, alcoholgebruik, een combinatie van deze twee en de laatste categorie zijn dak- en thuislozen die geen middelen verslaving hebben. In tabel 4.6 is dit voor de respondenten weergegeven. De verslaving is van invloed op de plaatsen die bezocht worden. Voor alcoholverslaafden zijn supermarkten bijvoorbeeld belangrijke plaatsen waar elke dag bier gehaald kan worden. Voor drugsverslaafden is bijvoorbeeld een plaats waar de methadon verstrekt wordt van belang.

Tabel 4.6 Middelen gebruik onder respondenten

	Hard drugs- gebruik	Alcohol- gebruik	Combinatie	Geen middelen verslaving	Onbekend
Aantal respondenten	3	5	3	2	1

4.3 Oorzaken dakloosheid

In de eerste plaats werd tijdens de interviews gevraagd of de respondenten iets van hun achtergrond konden vertellen en aan konden geven hoe ze dakloos geworden waren. Alle respondenten gaven aan dakloos te zijn en geen vaste woon- of verblijfplaats te hebben. Het ging hier dus om de vraag of de respondenten houseless waren, dus enkel om de fysieke component. Dit is slechts één aspect van homeless: of te wel het geen toegang hebben tot een schuilplaats of afhankelijk zijn van instituties zoals opvanghuizen (Kellet en Moore, 2003). Van de veertien respondenten gaf er één respondent aan dat het een bewuste keuze was om dakloos te zijn. Op de vraag waarom hij deze keuze had gemaakt: Gaf hij aan dat hij zich prettig voelde in het opvanghuis en het wel goed was zoals hij nu leefde. De andere dertien respondenten gaven tijdens de interviews verschillende of combinaties van oorzaken aan van het dakloos raken. De belangrijkste categorieën zijn relationele problemen, financiële problemen, een verslaving (drank en/of drugs) of het terugkeren in de maatschappij na een gevangenisstraf. Uit onderzoek van Wolf (2002) blijkt dat verstoringen in de relaties en vereenzaming meestal cruciale onderdelen zijn in het proces van marginalisering.

In dit onderzoek zegt Adrie bijvoorbeeld:

“Ik ben dakloos geworden doordat het niet meer ging tussen mij en mijn ex.”

Vaak kunnen de verschillende problemen niet los van elkaar worden gezien. Uiteenlopende problemen op diverse leefgebieden zijn kenmerkend voor marginalisering, aldus Wolf et al. (2002). Dit blijkt onder andere tijdens het interview met Christiaan. Hij gaf aan dat hij meer ging drinken puur voor de gezelligheid. Alleen werd het steeds meer. Daarna loopt het mis met zijn relatie en op dat moment heeft hij geen huis meer, kortom: hij staat op straat en gaat daardoor nog meer drinken. Christiaan:

“Daarnaast komen er schulden en kwam ik in de bak. Ik had verkeerde vrienden en geen regelmaat, alleen erg veel drank.”

Iddo heeft iets soortgelijks meegemaakt. Hij geeft aan:

“Ik heb een drugsprobleem. Hoewel ik gebruik gewoon af en toe. Ik heb het wel onder controle. Alleen m'n relatie ging stuk en nu heb ik geen eigen huis meer godverdomme.”

Voor de meeste respondenten waren financiële problemen de reden van het op straat terecht komen. In de meeste gevallen was er veelal een verslaving die de situatie verder verslechterde of was de verslaving zelfs de oorzaak van de financiële problemen. Nico zegt hier het volgende over:

“Wegens wat geldproblemen werd ik uit huis gezet. Ik heb een tijdje bij mijn kinderen gewoond, maar ik heb een drankprobleem, dus dat was geen houdbare situatie meer. Dat kon echt niet meer. Ik drink gewoon veel en mijn kinderen hebben ook weer kinderen, dat is gewoon geen goede combinatie. Ik ben nu dus een tijdje dakloos. Ik heb nog weer even op mezelf gewoond maar qua drank ging dat mis.”

Danny heeft een baan als hij verslaafd raakt. Danny:

“Ik kreeg ontslag omdat ik veel dronk en aan de speed was. Ik had geen geld meer voor mijn eigen huis en woonde daarom een tijdje bij mijn broer. Maar mijn broer kicke me op een gegeven moment ook op straat. Mijn eigen broer!”

Het is in veel gevallen moeilijk vast te stellen wat er eerder was, de verslaving of de financiële problemen. Nico bagatelliseert z'n geldproblemen door te stellen dat hij 'wat geldproblemen' had maar of de geldproblemen door z'n verslaving kwamen, werd niet duidelijk tijdens het gesprek.

In drie gevallen gaven de respondenten aan dat er geen verband was tussen de financiële problemen die ze hadden en een verslaving aan drugs dan wel drank. Henk vertelt over de oorzaak van zijn financiële problemen het volgende:

“Ik ben door m'n familie verstoten, omdat ik homo ben. Ze konden dat niet accepteren. Daardoor kwam ik in financiële problemen omdat ik plotseling geen steun meer kreeg vanuit de familie. Naast het feit dat het heel erg pijn deed, psychisch, werd ik ook financieel de lul. Ik ben door die situatie in de bak terecht gekomen. Als je dan uit de bak komt, heb je niets. Zo ben ik op straat terechtgekomen.”

Gerard kreeg ook geen financiële steun meer uit zijn omgeving en kwam zo in het A-Huis terecht. Berend geeft aan, dat het in de gevangenis belanden de oorzaak is van het op straat terechtkomen. Berend:

“Als je dan uit de gevangenis komt, heb je niks meer.”

Van de respondenten gaven er zes aan dat het in de gevangenis belanden ook een oorzaak was van het dakloos worden net als Berend reeds aangaf. Wanneer je uit de gevangenis komt heb je niets meer om op terug te vallen. Leo verwoordde het als volgt:

“Elke keer wanneer ik uit de gevangenis kom, kom ik op straat terecht.”

4.4 Dakloos maar ook thuisloos?

Het ontbreken van een dak boven het hoofd hoeft niet te betekenen dat iemand zich niet ergens thuis voelt. Het gevoel van je wel of niet thuisloos voelen, heeft te maken met het concept 'home' oftewel je ergens thuis voelen. Het gaat niet om de fysieke component, maar om het zich identificeren met een plaats. Home is een 'plaats', een plaats waarin we leven. Maar meer dan dit is home een idee en een denkbeeld vervuld met gevoelens (Blunt en Dowling, 2006).

Aan de respondenten is gevraagd of ze geen vaste woon of verblijfplaats hebben en dus dakloos zijn. Alle respondenten geven aan dakloos te zijn. Tevens is gevraagd of men zich thuisloos voelt. Een groot deel van de respondenten voelt zich nergens thuis, ook niet nadat is doorgevraagd naar plaatsen die belangrijk voor hen zijn. Vaak wordt het gevoel van thuisloos zijn verbonden met het ontbreken van een eigen plek waarmee dan op een eigen huis gedoeld wordt. Bijvoorbeeld Adrie antwoordt op de vraag of hij thuisloos is het volgende:

“Ik heb nu niet echt een plek waar ik me thuis voel. Ik heb geen eigen plek nu.”

Fred zegt iets soortgelijks:

“Ik voel me hier nergens thuis schei uit zeg! Ik heb een thuis gehad, dus ik weet echt wel wat ik nu mis. Ik heb geen plek voor mezelf nu, daar ben ik nu naar op zoek.”

Een ander deel van de respondenten, die zich niet ergens thuis voelen, wijt dat aan het ontbreken van een huis, dus het ontbreken van een dak. Het huis wordt vaak geïdealiseerd als een ‘territorium van de zelf’; dit wordt afgezet tegen de chaos van de (buiten) wereld (Holloway en Hubbard, 2001).

*“Ik ben dakloos en eigenlijk ook thuisloos, want ik heb geen **eigen** huis. Maar ik voel me ‘thuis’ in Groningen ‘dit is mijn stad’.”* aldus Christiaan.

Het laatste deel van het antwoord geeft aan dat hij zich wel verbonden voelt met de stad Groningen, aangezien hij dit noemt in verband met het gevoel van niet thuisloos zijn. Meerdere respondenten geven aan zich ‘thuis’ te voelen in de stad Groningen. Dit heeft vaak te maken met het verleden, omdat respondenten in Groningen zijn opgegroeid of omdat er voor hen belangrijke personen wonen zoals vrienden en familie. Door een authentiek plaatsgevoel te hebben (op verschillende schaalniveaus; van een huis, tot een regio of land, of zelfs de hele aarde) ontstaat er een gevoel van ‘belonging’. Er wordt bijvoorbeeld over de thuisplaats gesproken, dit impliceert een erg diep gevoel van verbondenheid. Dit laat zien dat plaats voor een groot deel bepaalt wie iemand is en hoe iemand over zichzelf denkt (Holloway en Hubbard, 2001).

Iddo zegt:

“Ik voel me wel thuis in Groningen. Ik heb hier altijd gewoond weet je. En omdat mijn familie hier woont.”

Jan geeft ook aan dat hij zich verbonden voelt met Groningen:

“Groningen is wel mijn omgeving ja. Ik kom hier vandaan.”

Opvallend is dat van de vijf respondenten die aangeven, dat ze zich in Groningen thuis voelen er drie uit Groningen afkomstig zijn. De twee respondenten die ergens anders zijn opgegroeid, geven aan al een langere periode in Groningen te wonen, waardoor er een band is ontstaan. Seamon (1979) zegt, dat mensen zowel emotioneel als lichamelijk verbonden zijn met een plaats. Dit vormt een belangrijk deel van het gevoel ergens ‘thuis te zijn’. Hij stelt, dat verbondenheid en ‘zich thuis voelen’ geassocieerd kunnen worden met routine, regelmaat en het alledaagse.

Eduard zegt bijvoorbeeld:

“Ik heb tientallen jaren in Groningen gewoond het is mijn stad.”

Koen zegt iets soortgelijks:

“Me ergens thuis voelen doe ik niet. Thuis tja...Ik wil niet weg uit Groningen dus je zou kunnen zeggen dat dit mijn ‘thuis’ is. Ik ken inmiddels veel mensen in Groningen”

Aan de plaats wordt dus een betekenis van thuis gegeven op basis van sociale relaties en een verleden. Plaats is een sociale constructie, iets dat we moeten construeren om mens te kunnen zijn (Cresswell, 2004).

Naast het opgroeien in Groningen of het reeds lange tijd leven in Groningen zijn er nog andere redenen waarom respondenten voor Groningen als verblijfplaats hebben gekozen. Een groot deel is daarvan van praktische aard. Men heeft familie in de buurt wonen, die af en toe nog bezocht kunnen worden. Ook de goede opvangvoorzieningen in Groningen worden genoemd als reden voor het verblijf in de stad.

4.5 Welke plaatsen zijn belangrijk

Tijdens de interviews en de participerende observatie staan bepaalde plaatsen centraal. Op welke plaatsen komt de respondent graag en op welke plaatsen juist niet. Daarnaast is het interessant om de reden te weten waarom iemand graag of niet graag op een bepaalde plaats komt. Het begrijpen van emotie bij plaatsbeleving speelt hier een rol. Davidson en Milligan (2004) zeggen over emotie, het is alleen in de context van bepaalde plaatsen duidelijk.. Plaatsen moeten gevoeld worden om ze te kunnen begrijpen. In dit onderzoek werden met vier respondenten belangrijke plaatsen bezocht. Voorbeelden van plaatsen die bezocht werden waren opvanghuizen, de binnenstad en bankjes in diverse parken. Om de belangrijke plaatsen van de respondenten te beschermen, wordt er niet in detail getreden over de exacte locatie van de plaats in Groningen.

4.5.1 Time-space map

Bij de time-space map worden ruimte en tijd als bron gebruikt. Ruimtelijk gedrag van mensen kan op deze wijze geanalyseerd worden.

Bewegingen tussen verschillende locaties in de ruimte kosten tijd en iemand kan niet op twee plaatsen tegelijk zijn. Dat zijn twee kenmerken van de componenten ruimte en tijd. Daardoor heeft ieder individu een eigen 'time-space map'.

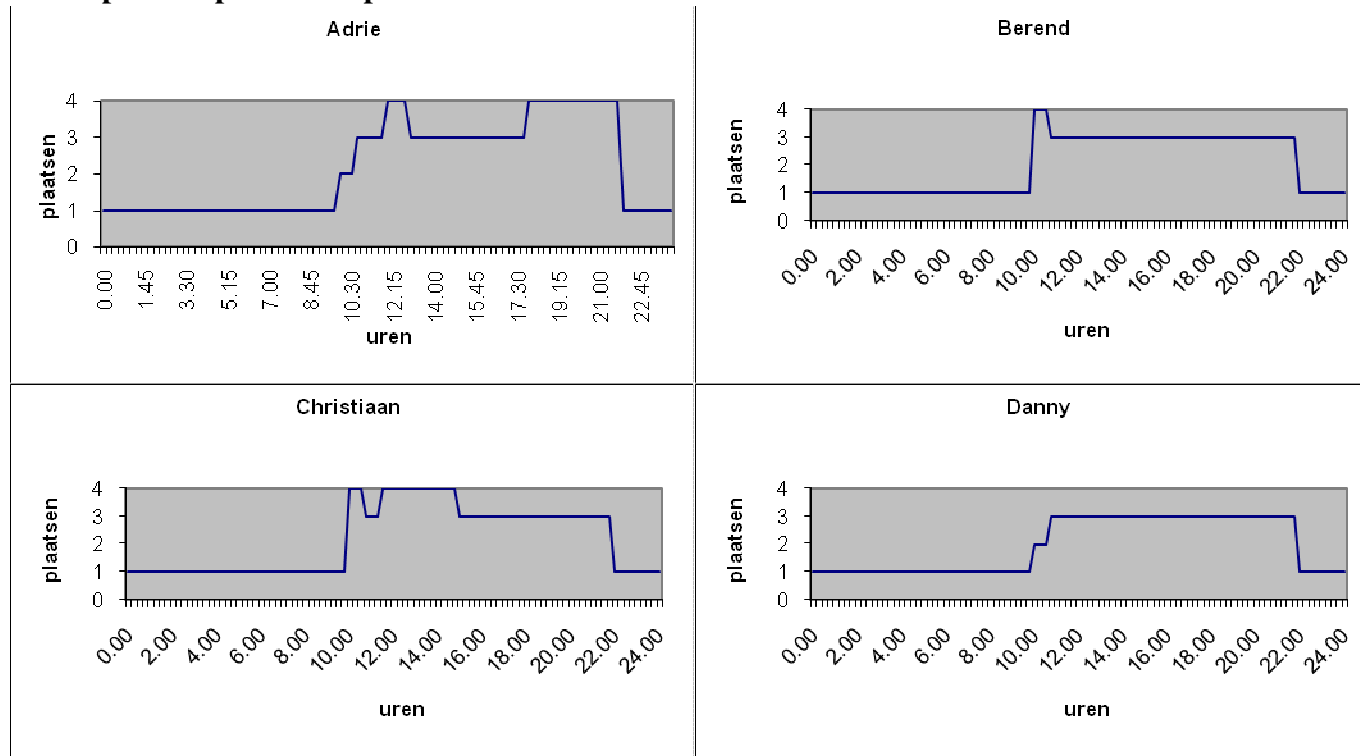
De dagelijkse bewegingen en het gebruik van tijd en ruimte zijn voor vier respondenten in dit onderzoek op vier verschillende kaarten vastgelegd. Deze kaarten kunnen worden gebruikt om het ruimtelijke bereik van een persoon te laten zien, dat wil zeggen z'n bewegingen gedurende een bepaalde tijdsperiode (Holloway en Hubbard, 2001).

Er is een globale indeling gemaakt van plaatsen, waarvan de respondenten aangaven dat er op een 'doorsneedag' tijd wordt doorgebracht. Er komen vier categorieën naar voren: nachtopvangvoorzieningen, dagopvangvoorzieningen, de binnenstad en rustige plaatsen buiten de binnenstad.

De respondenten brengen normaal gesproken de nacht door in de nachtopvangvoorziening het A-Huis. De openings- en sluitingstijden zijn van invloed op de bewegingen tijdens de rest van de dag. Het A-Huis is namelijk geopend van 22.00 uur tot 10.00 uur. Opvallend is dat de respondenten in principe 's ochtends het A-Huis eerder kunnen verlaten, maar dit over het algemeen niet doen. Het A-Huis heeft voornamelijk twee persoonsslaapkamers daarnaast zijn er douchevoorzieningen die gedeeld moeten worden. Op de begane grond is er een gezamenlijke ruimte met een gedeelte voor rokers waar ontbeten kan worden en waar 's avonds eventueel een meegebrachte maaltijd kan worden genuttigd.

Time-space map van 4 respondenten

1= nachtopvangvoorzieningen

2= dagopvangvoorzieningen

3= binnenstad

4= rustige plaatsen buiten de binnenstad

Na het verlaten van het A-Huis gaan Adrie en Danny naar de Open Hof (dagopvangvoorziening).

Danny zegt hierover:

“Het is er beschut en ik probeer er met iemand af te spreken om samen te bellen.”

Met bellen wordt bedoeld op het reserveren van een slaappleaats in het A-Huis. Daklozen dienen iedere dag opnieuw een slaappleaats te reserveren. Er worden dus belangrijke contacten opgedaan en er is beschutting wanneer het regent

Berend en Christiaan gaan niet naar dagopvangvoorzieningen. Ze doen dit voornamelijk om andere dak- en thuislozen te mijden. Hier wordt in paragraaf 4.5.3 verder op ingegaan. Christiaan en Berend zoeken na het verlaten van het A-Huis een rustige plaats op om vanaf die plaats te bellen met het A-Huis en te reserveren voor de volgende nacht. Beide respondenten beschikken over een mobiele telefoon.

Berend brengt de rest van de dag in de binnenstad door, omdat daar zijn werk is en gaat na afloop van zijn werk terug naar het A-Huis.

Christiaan gaat na het bellen ook de binnenstad in, maar dan om bier te kopen. Hij komt in de binnenstad veel bekenden tegen en dat is ook een reden om even een rondje te lopen door het centrum. Nadat het bier gekocht is, wordt een rustige plaats met een bankje opgezocht. Op deze plek zit je uit de wind en val je in de binnenstad niet echt op. Zelf heb je vanaf het bankje wel zicht op de weg en op de stoep. Zo heb je genoeg te zien zonder zelf heel erg op te vallen. Hier verblijft hij dan enige tijd en drinkt er z'n bier en doet dit soms in gezelschap van anderen, maar meestal alleen.

Christiaan zegt hierover:

“Ik ben vaak alleen op deze plaatsen omdat er dan minder snel politie op je af komt. In je eentje val je minder op.”

Na een paar uur zoekt Christiaan wat vertier in de binnenstad en komt veel bekenden tegen. Aan het einde van de dag gaat hij terug naar het A-Huis.

Adrie en Danny zoeken na het bezoek aan de Open Hof de binnenstad op om geld bij elkaar te krijgen. Ze proberen iedere dag zo'n 10 euro te verzamelen onder andere door wat te handelen en te bedelen. De plaatsen die ze hiervoor op zoeken verschillen steeds, maar hebben gemeen dat er veel mensen zijn veelal winkelstraten. Danny blijft de rest van de dag in de binnenstad, terwijl Adrie na het verzamelen van het eerste geld drugs en/of bier koopt en dit op een rustige plaats buiten de binnenstad consumeert. Dit is vaak een plaats in een woonwijk waar overdag weinig mensen zijn. Er staan een paar bankjes waarvan Danny altijd gebruik maakt. De plek is verder omgeven door muren van schuurtjes. We zitten er een uur en er komt maar twee keer iemand langs lopen in die periode.

Daarna keert hij terug om nogmaals geld te verzamelen om wederom drugs te kopen. Nadat dit gelukt is, zoekt hij de rest van de dag een rustige plaats op waar hij ongestoord kan gebruiken. Adrie zegt over deze rustige plaats:

“Als ik genoeg heb kunnen schooien, ga ik op een rustige plek chillen en genieten van mijn dope en dan wachten tot ik het slaaphuis in kan.”

Het al of niet gebruik van drank of drugs zorgt ervoor dat er een verschil in dagbesteding bestaat tussen de respondenten.

Berend gebruikt bijvoorbeeld helemaal niet en hoeft daardoor niet naar een rustige plaats om te gebruiken. Ook de verschillen tussen druggebruik en alcoholgebruik zijn van invloed op de plaatsen die bezocht worden. Voor druggebruik is meer geld nodig, waardoor de dagbesteding meer in het teken staat van het verzamelen van geld en dit vindt voornamelijk in de binnenstad plaats.

4.5.2 Plaatsen waar de respondenten graag komen

Er is een verdeling te maken tussen twee soorten plaatsen, waarvan respondenten aangeven dat ze er graag komen en veel tijd doorbrengen. Ten eerste zijn er de plaatsen waar er iets te krijgen of te halen is zoals eten of onderdak. Bijvoorbeeld gratis koffie in de dagopvangvoorzieningen, maar ook onderdak of een schuilplaats bij familie of kennissen. Ten tweede zijn er de plaatsen waar de respondenten zich veilig voelen en plekken waarvan ze het idee hebben dat het hun 'eigen' plek is en waar ze zich kunnen ontspannen. Dit zijn vaak rustige plaatsen waar een mogelijkheid is om te zitten. Dit kunnen stenen bloembakken zijn maar voornamelijk gaat het om plaatsen waar de gemeente bankjes heeft geplaatst.

Dak- en thuislozen ontwikkelen een specifieke routine rond hulpvoorzieningen, aldus Wolch en Dear (1993) omdat deze dienstverlenende instanties zowel in het materiele en in mindere mate emotionele onderhoud voorzien.

Tijdens dit onderzoek voldoet Adrie aan dit beeld:

“Ik kom veel bij de Open hof en soms ga ik naar de Kustersgang. Dat zijn twee instellingen waar je in ieder geval koffie kunt krijgen. Het is er beschut en je kunt er soms wat handel vinden om aan je geld te komen. Het is er wel relaxed op zich.”

Tijdens de participerende observatie bij de Open hof viel op dat de respondenten hier veel sociale contacten hebben. Dagopvangvoorzieningen bieden dak- en thuislozen een belangrijke ruimte voor sociale contacten (Cloke, 2008). Deze contacten worden veelal gebruikt voor het uitwisselen van informatie over handel, drugs of plaatsen waar iets gratis te krijgen is. Ook worden hier de gedachten uitgewisseld over de trajecten van hulpverlening waarin veel dak- en thuislozen zich bevinden.

Eduard heeft het over openbare plaatsen waar je in ieder geval kunt schuilen. Iddo gaat om die reden bij familie langs:

“Ik ga vaak naar familie. Daar eet ik straks roti, zo lekker dat heb jij nog nooit gehad jonge. Als het regent en ik kan niet terecht bij mijn tante dan zit ik bij vrienden thuis overdag of bij m'n ex.”

Naast het bezoeken van de schuilplaatsen verplaatsen dak- en thuislozen zich 'tactisch' door de stad. 'Tactisch' in die zin dat ze de kunst beheersen van doen en gebruiken wat voorhanden is tijdens het passeren (Cloke et al, 2008). Zo probeert Danny tijdens de verplaatsing van het A-Huis naar de dagopvang bij voorbijgangers z'n eerste geld te krijgen.

Daarnaast wordt veel gebruik gemaakt van de binnenstad om bier of drugs te halen. Als het over belangrijke plaatsen gaat waar men een positief gevoel over heeft, komt de winkel waar bier gehaald wordt vaak ter sprake.

Danny zegt hierover:

“Verder kom ik veel in de binnenstad. Ik haal m’n bier daar bij de supermarkt.”

Gerard haalt in de binnenstad z’n softdrugs:

“Ik kom veel in de koffiешop. Even een blowedje halen om te relaxen.”

Ook het verkrijgen van inkomen, legaal dan wel illegaal, is van invloed op de keuze van plaatsen waar men graag komt. Belangrijke plaatsen gerelateerd aan dak- en thuislozen zijn de plaatsen waar men een goede kans maakt om wat geld bij elkaar te bedelen, blijkt ook uit het onderzoek van Cloke et al. (2008).

Danny associeert de binnenstad met bedelen en zegt eerst over de binnenstad, dat het een fijne plek om te bedelen is:

“De binnenstad levert geld op, dus is het voor mij een prettige plek.”

Maar in tweede instantie nuanceert hij zijn antwoord:

“Hoewel ik me er soms ook voor schaam dat ik bedel en me er dan helemaal niet prettig voel. Dat hangt ook van mijn toestand af. Hoe meer ik dope nodig heb, hoe minder het me kan schelen.”

Een aantal respondenten heeft werk en vindt de werkplaats een fijne plaats om te verblijven, zoals Berend.

Berend zegt over zijn werkplek:

“Hier gaat de tijd tenminste snel omdat ik er iets te doen heb.”

Naast plaatsen waar iets te krijgen of te halen is, zijn plaatsen waar het rustig is voor respondenten van belang. Deze plaatsen bevinden zich vaak buiten het centrum van de stad in woonwijken of parken. Dak- en thuislozen lijken zich op te houden in marginale ruimten die van weinig belang lijken voor de ‘normale’ inwoners van steden. In deze ruimten tast hun ‘gehavende’ identiteit het minst de ruimten en activiteiten van ‘normale’ mensen aan (Cloke et al. 2008).

Adrie zegt:

“Daarnaast kom ik in het Noorderplantsoen even chillen en een biertje drinken. Dat doe ik ook wel in de binnenstad alleen hier is het vaak wat drukker en dan heb je een grotere kans dat je gepakt wordt. Het liefst ga ik naar rustige plekjes bij verlaten gebouwen waar je rustig je dope kunt gebruiken zonder dat mensen je lastig vallen en de politie bellen.”

Om rustige plekken te vinden zoeken Jan en Nico plaatsen buiten de stad op. Op de vraag waarom ze dit doen wordt het volgende geantwoord:

“Omdat we dan ongestoord kunnen zuipen.”

Mark heeft een lievelingsplek in de stad en dat is bij een bijzondere boom.

“Ook omdat de politie daar nauwelijks komt. Het is een doodlopende weg en dus lekker rustig en ik word er niet lastig gevallen. Maar ik voel me daar prettig. Gezellig met een paar andere mensen soms.”

Overheden moedigen bepaald gedrag aan, terwijl ander gedrag ontmoedigd wordt. Middels wetgeving probeert de overheid de publieke ruimte te controleren. De politie wordt ingezet om de wetgeving te handhaven. Dit heeft voor een groot deel van de respondenten gevolgen voor de plekken die uitgekozen worden om de dag door te brengen. Niet gestoord worden door de politie is een belangrijke voorwaarde voor een plaats waar men graag komt. Hier komt het probleem van de publieke ruimte beschreven door Mitchell (2003) duidelijk tot uitdrukking. De respondenten hebben namelijk geen sociaal wettelijke private ruimte, waardoor activiteiten, die privé zijn toegestaan zoals het drinken van een biertje, in het openbaar uitgevoerd, niet toegestaan zijn.

Naast een rustige plek vanwege het ontlopen van de politie is het voor een aantal respondenten belangrijk om een eigen plek te hebben.

Christiaan geeft aan dat er een aantal plekken ‘van hem zijn’. Hij zegt:

“Op bepaalde plaatsen zit ik altijd. Het is niet zo dat daar niemand anders mag komen. Maar als ze overlast veroorzaken stuur ik ze weg. Daar ben ik de baas.

Ik ga vaak naar rustige plaatsen, vooral niet met veel mensen omdat dan de kans het kleinst is dat je wordt weggestuurd.”

Een eigen plek hebben en iets afgrenzen duidt op het begrip territorialiteit (de verdedigbare ruimte). Territorialiteit impliceert een gevoel van controle (Holloway en Hubbard, 2001) Voor Christiaan lijkt dit op te gaan. Hij bepaalt wie er mogen komen zoals het bij een huis ook gebeurt. Dit creëert de mogelijkheid om anderen uit te sluiten.

Ook Berend is het liefst op een rustige plaats, waar hij dan wat kan gaan lezen en niet met andere dak- en thuislozen wordt geconfronteerd. Een tijdje weg van de instituties waarin veel tijd wordt doorgebracht, en weg van andere dak- en thuislozen, spelen een belangrijke rol in pogingen om een ‘meer dan dak- en thuisloze’ identiteit op te eisen: om door te gaan als leden van de bewoonde wereld (Cloke et al, 2008).

4.5.3 Plaatsen die respondenten het liefst mijden

Plaatsen die het liefst gemeden worden, of waar men zich niet veilig voelt, worden in dit deel behandeld. Opvallend is dat een groot deel van de respondenten aangeeft niet zulke plaatsen te ervaren. Dit zou er mee te maken kunnen hebben dat respondenten zich stoer willen voor doen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met een vorm van machismo. Machismo wordt door antropologen aangeduid als onderdeel van de cultuur van de eer, waarbij de nadruk wordt gelegd op de mannelijke eer en sociale status en de rol van agressie om de eer te beschermen of te herstellen, waarbij zelfs kleine conflicten of ruzies beschouwd kunnen worden als een gevaar voor de status en de reputatie (Brehm et al, 2007).

Uitspraken van Christiaan wijzen daar op:

“Ik voel me nergens onveilig ik ben nergens bang voor.”

Ook Iddo geeft in eerste instantie aan dergelijke plaatsen niet te ervaren. Op de vraag of hij zich ergens niet veilig voelt, begint hij te lachen en zegt:

“Onveilig voelen. Haha ik! Ik ben nergens bang voor.”

Als wordt gevraagd, of hij zich overal op zijn gemak voelt, antwoordt hij:

“Nee, vooral als ik soms op straat loop. Daarom probeer ik wat minder op te vallen.”

Plaatsen die veel genoemd worden als onveilige plaatsen of plaatsen waar respondenten zich niet thuis voelen, zijn veelal plaatsen waar veel dak- en thuislozen elkaar treffen. Bijvoorbeeld opvangvoorzieningen en de methadonverstrekking worden genoemd. Hoewel opvangvoorzieningen het doel hebben om een omgeving te bieden, waar ‘ongewone normen’ worden geaccepteerd en tolerant zijn voor ‘anderen’ wordt geaccepteerd, kunnen het ook oppervlakkige en griezelige ruimten zijn, omdat verschillen nog steeds bestaan. Voor sommige mensen zijn opvangvoorzieningen ruimten van angst en sommige dak- en thuislozen vermijden daarom het gebruik er van (Johnsen, 2005). In dit onderzoek nemen alleen respondenten deel, die wel gebruikmaken van de voorzieningen, maar een aantal gaf wel aan zich er niet altijd veilig te voelen, bijvoorbeeld bij methadonposten en opvanghuizen in Groningen.

Over de methadonpost zegt Adrie;

“Een plaats waar ik me niet veilig voel is rond de methadonverstrekking, want daar wordt gejat, gestolen etc. Niemand is daar te vertrouwen.”

Ook in opvangvoorzieningen voelen niet alle respondenten zich veilig. Danny zegt over het opvanghuis:

“In het opvanghuis voel ik me niet op mijn gemak. Laatst hebben ze me nog te pakken gehad en kreeg ik een rake klap. Ik ga daar nu meteen naar mijn kamer ’s avonds om problemen te voorkomen.”

Ook Henk voelt zich niet echt thuis in het opvanghuis.

“Het is veel te druk en ik ben moe na een lange dag werken.”

Leo nuanceert dit enigszins:

“Dit opvanghuis is wel oké. Zeker vergeleken met Leeuwarden. Maar thuis voelen dat doe ik me hier niet. De hulpverleners hier zijn beter en de regels zijn iets soepeler. Toch moet er nog voor veel toestemming gevraagd worden. Ik snap wel waarom, maar het voelt vervelend. Ik ben geen kind!”

Polstra (1998) constateerde ook dat het zich niet thuis voelen in een voorziening, het zich niet kunnen verenigen met de regels, het gebrek aan privacy en het vinden van een betere plek redenen voor daklozen kunnen zijn om een voorziening te verlaten. Berend kan zich niet verenigen met de regels.

Berend zegt over de regels het volgende:

“Vervelend zijn wel de regels qua roken. Je mag niet op de kamers roken. Het lijkt of je overal toestemming voor moet vragen. Ik snap wel dat die regels er zijn, maar het is vervelend.”

Goffman (1961) zegt over regels in instituties: het individu komt in een onderdanige rol door de regels binnen een institutie die niet natuurlijk zijn voor een volwassene. In de opvangvoorzieningen gelden duidelijke huisregels en is er sprake van een sanctiebeleid. De regels worden door Berend duidelijk als negatief ervaren. Er zijn echter ook respondenten die juist strengere regels zouden willen zien.

Zoals Adrie aangeeft:

“Het A-Huis is een slaaphuis, maar eigenlijk meer een huis dan slaap. Het is er erg onrustig 's nachts. Ik heb ook in andere delen van Nederland gezeten. Daar waren sommige dingen wel beter zoals het niet kunnen gebruiken in de opvang en de openingstijden.”

Overigens is gebruik van drank of drugs wel degelijk verboden in het A-Huis en staat er een sanctie op gebruik binnen de muren van het A-Huis.

Naast de plaatsen waar veel andere dak- en thuislozen zijn, worden plaatsen waar veel politie is als niet prettig ervaren.

Eduard zegt hierover:

“Onveilige plaatsen en plaatsen die ik mijd zijn de binnenstad en plaatsen waar de politie komt controleren of je aan het drinken bent. Het voelt dan alsof je constant op je hoede moet zijn. Toch val ik niemand lastig! Daarom ga ik bijna overal alleen naar toe en tref je mij nooit op drukke plaatsen aan als het niet hoeft.”

Zoals reeds bij plaatsen waar de respondenten graag komen de moeilijkheid van de publieke ruimte (Mitchell, 2003) speelt, speelt deze afweging ook mee bij het aangeven van negatieve plekken. Drukke plekken worden door een deel van de respondenten zoveel mogelijk gemeden.

Het belang van emotie bij het begrijpen van plaatsen en het gevolg dat de geografische leefruimte hierdoor beperkt kan worden, wordt door Davidson en Milligan (2004) besproken. Emotie speelt een belangrijke rol bij het mijden van bepaalde plaatsen zoals Eduard aangeeft dat hij het gevoel heeft op drukke plaatsen constant op zijn hoede te moeten zijn. Hij mijdt daarom zulke plaatsen.

4.5.4 In de toekomst een eigen plaats

Wanneer er naar de toekomstplannen en wensen gevraagd wordt, is er een opvallende gemene deler te ontdekken. Bijna alle respondenten geven aan heel graag een eigen plek te willen.

Adrie zegt:

“Ik wil plek voor mezelf en niet tussen al die gekken hier blijven zitten.”

Christiaan heeft al iets concretere plannen:

“Een plek voor mezelf! Ik heb een vriendin die in de gevangenis zit en wil haar graag bezoeken en wil nu proberen een leventje op te bouwen voor als ze vrij komt.”

Een eigen plek lijkt hier te verwijzen naar een gevoel van ‘home’ waarbij het een gevoel van controle en van ergens bijhoren impliceert.

Ook Fred heeft al concreet nagedacht over de toekomst:

“Ik wil graag werken en ben daar nu mee bezig, ik heb vroeger van alles gedaan dus dat moet wel lukken. Ik wil echter niet naar het Eemshuis omdat je daar veel regels hebt en weinig vrijheid. Ik wil een plek voor mezelf.”

Het Eemshuis is een stap verder in het traject van resocialisatie. Het Eemshuis is een 24 uren opvangvoorziening, ook wel time-out voorziening genoemd. Iemand komt in aanmerking om in het Eemshuis te wonen als hij of zij zich wil inzetten om z’n situatie te verbeteren (Stichting Huis, 2005). Fred heeft dus het gevoel dat hij nog meer van z’n individuele vrijheden moet opgeven door het vermoeden dat er strengere regels gelden in het Eemshuis. Hij wil niet in een onderdanige rol terecht komen die niet natuurlijk is voor een volwassene zoals Goffman (1961) beschrijft.

4.6 Exclusion

In hoofdstuk 2: het theoretisch kader is besproken, hoe uitsluiting van groepen uit de marge ontstaat. Dit gebeurde aan de hand van Sibley’s werk *Geographies of Exclusion*. Sibley beredeneert dat de drang om slechte ‘geuren’ te verwijderen uit iemands nabijheid, verbonden is met het onbewuste verlangen zuiverheid en puurheid te behouden, waarvan veel geleerd is in de vroege kindertijd. Vanaf de kindertijd wordt een beeld gevormd van wat iemand zelf is en wie anders is. Vaak ligt angst aan de basis, wanneer een ander als slecht object wordt gezien. Wat gezien wordt als anders in een maatschappij, wordt bepaald door groepen die dominant zijn.

In dit onderzoek werd aan de respondenten gevraagd, of men het gevoel had uitgesloten te worden door anderen. Het woord ‘anderen’ kon door de respondenten zelf worden geïnterpreteerd, zowel in brede zin ‘de maatschappij’ als andere groepen.

Opvallend is dat de meeste respondenten in eerste instantie aangeven zich niet echt uitgesloten te voelen. In de loop van het interview komen een aantal respondenten hier enigszins op terug, nadat is gevraagd naar negatieve ervaringen en hoe de respondent zich daar bij voelt, komen er wel gevoelens naar voren van uitsluiting.

Christiaan zegt in eerste instantie bijvoorbeeld:

“Mensen groeten me en ik voel me eigenlijk niet uitgesloten.”

Maar na verloop van tijd geeft hij in het interview het volgende voorbeeld, als er wordt gevraagd of hij anders wordt benaderd:

“Ik heb wel eens meegemaakt dat ik negatief werd benaderd. Dat was door studenten die dachten dat ik lag te slapen op een bankje. Ze zaten te praten en dachten dat ik het niet hoorde. Ze maakten een weddenschap dat degene die mij een klap zou geven 100 euro zou krijgen van de anderen. Maar toen ik ging staan bedachten ze zich snel. Ik ben erg sterk en dacht: Kom maar op! Achteraf dan voel je, je wel anders. Het was waarschijnlijk niet gebeurd als ik gewoon werk en een huis had.”

‘Gewoon werk en een huis’ wijst op datgene wat er door dominante groepen wordt verwacht. Dominante groepen kunnen hun waarden en ideeën opleggen aan groepen over wie ze dominant zijn (Holloway en Hubbard, 2001).

Ook Danny geeft eerst aan dat hij overal wel binnenkomt en voelt zich nergens buitengesloten, alleen heeft hij het gevoel dat de politie hem steeds zoekt:

“Als ik een plasje doe krijg ik meteen een boete voor pissen tegen een monumentaal pand. Ze moeten mij altijd hebben. Dat geldt ook voor drinken in het openbaar terwijl jullie studenten dat ook doen en die pakken ze niet. Met schoeien moet ik ook oppassen, want daar pakken ze je ook voor. Terwijl iedereen toch ook lastig gevallen wordt door straatmuzikanten of die krantenverkopers. Wij doen precies het zelfde en toch worden wij gepakt.”

Veel respondenten delen het gevoel dat de politie hen zoekt, terwijl andere groepen ongestoord hun gang kunnen gaan.

Fred bevestigt dit gevoel:

“Ik heb een hekel aan het met twee maten meten van de politie. Als ik in het openbaar drink, pakken ze me terwijl het Noorderplantsoen vol zit met mensen die een biertje drinken. En als ik nu overlast zou veroorzaken, maar ik ruim alles keurig op en maak geen lawaai. Ik zit vaak in mijn eentje zelfs, hoogstens met nog één iemand. Toch zoekt de politie ons.”

Christiaan zegt hierover:

“Verder doet de politie wat raar. Ik heb het gevoel dat ik extra in de gaten wordt gehouden.”

In de Algemene Plaatselijke Verordening van Groningen (APVG) staat: “Het is verboden op de weg of openbaar water, die/dat deel uit maakt van een door het college aangewezen gebied, alcoholhoudende drank te nuttigen of aangebroken flessen, blikjes en dergelijke met alcoholhoudende drank bij zich te hebben.” (Gemeente Groningen, 2005) Hier speelt dus de kwestie van de publieke ruimte en de positie die dak- en thuislozen hierin hebben een rol. Het is door de gemeente verboden om op straat alcohol te drinken, maar een eigen plek om alcohol te drinken heeft de doelgroep ook niet. Dat geeft een probleem. Daarbij komt ook nog eens het gevoel dat er met twee maten gemeten wordt.

Andere voorbeelden van gevoelens van uitsluiting geeft Adrie aan.

Hij zegt:

“Mensen negeren je soms dat vind ik heel erg klote en daar word ik pissig van. Ook krijg je vaak te horen: Ga werk zoeken! Maar mensen weten niets van mijn situatie ik zit hier niet voor mijn lol. Die opmerkingen doen echt pijn dan.”

Jan geeft ook te kennen het gevoel te hebben aangestaard te worden:

“Ik word soms wel aangestaard als ik mijn bier haal. Maar ik staar gewoon terug. Ik voel me dan wel wat buitengesloten, in ieder geval anders behandeld. Op straat heb ik daar minder last van. Ik zie er ook gewoon goed uit, altijd een schoon shirt aan.”

Hiermee geeft Jan te kennen dat hij wel rekening houdt met hoe buitenstaanders over hem denken. Het was opvallend dat veel dak- en thuislozen aangaven er niet als een zwerver uit te

willen zien en daarom rekening houden met de verzorging van hun uiterlijk. Dit wordt gedaan om aan de normen van de dominante groep te voldoen.

Adrie zegt:

“Ik houd met m’n kleren rekening. Ik wil er schoon uitzien en ben hygiënisch. Ik ben geen junk man. Ik scheer me elke dag.”

Christiaan zegt iets soortgelijks:

“Verder probeer ik er ook niet als een zwerver bij te lopen! Ik draag nette kleren want wil er goed uitzien voor de rest van de wereld. Ik mag wel dakloos zijn, maar dit betekent niet dat ik er niet uit hoeft te zien.”

De verklaring voor een grens tussen erbij horen of er niet bij horen volgens ‘de simpele logica van het buitensluiten van vuil’, zoals Kristeva het zegt, wordt vertaald in diverse lichamelijke of sociale beelden die imperfectie of een lage rangschikking in een hiërarchie van het bestaan aanduiden. Referentiepunt vormt de blanke vaak mannelijke, psychisch en fysiek gezonde persoon (Sibley, 1995). Deze respondenten doen er moeite voor om zo min mogelijk af te wijken van de dominante groepen.

Tevens is er een deel van de respondenten die zich niet vereenzelvigd met de groep dak- en thuislozen en die zich hier zelfs van distantiëren. Over de gebruikers van opvangvoorziening zegt Wardhaugh (1999): “all of whom ‘other one another’ in an attempt to safeguard the sustainability of the service and to protect themselves from ‘assaults on self-identity’ “

In het onderzoek kwam dit naar voren bij Berend; hij zegt:

“Ik heb geen gevoel van uitsluiting. Waarom zou ik dat moeten hebben? Ik denk dat ik dat ook niet zo ervaar omdat ik niet met andere dak- en thuislozen omga. Ik ben heel anders dan de mensen in het A-huis. Ik ben een ‘einzalganger’ dit komt vooral omdat ik niet aan de drank en drugs zit. Daardoor zie ik er netter uit, wat ook wel nodig is voor mijn werk. Ik zal ook nooit om geld gaan bedelen. Ik red mezelf wel.”

Gerard heeft een soortgelijke reactie:

“Ik heb geen last van uitsluiting of het gevoel dat ik er niet bij zou horen. Ik zie er toch ook niet als een dakloze uit?”

Ook Henk identificeert zich niet met de doelgroep:

“Ik hoor niet tussen deze mensen hier! Ik ben niet verslaafd of zo. Er lopen hier zoveel rare mensen rond. Man, je moet eens goed kijken. Niemand is normaal hier.”

Fred vult aan:

“Ik voel me zeker niet thuis in deze doelgroep. Het zijn hier allemaal gekken, de één is nog gekker dan de ander. Iedereen bedriegt elkaar hier in het A-huis. Er worden dagelijks dingen gejat.”

Het is duidelijk dat deze reacties er op duiden dat men zich niet identificeert met andere dak- en thuislozen. Ondanks het feit dat de respondenten zelf ook dakloos zijn. Het lijkt er op dat dit een soort zelfbescherming is. De respondenten identificeren zich niet met andere mensen

met problemen die in de marge leven en proberen juist te voldoen aan de normen van de dominante groepen in de samenleving.

Het niet identificeren met de 'groep' dak- en thuislozen kan ook verklaard worden uit het feit dat het een heterogene groep betreft met veel individuele verschillen zoals: type verslaving, leeftijd, etniciteit en overlevingsstrategie aldus Polstra (1998).

4.7 Conclusie

Voor alle respondenten liggen gecompliceerde problemen ten grondslag aan het dak- en thuisloos worden. Voor slechts één respondent was het een bewuste keuze om dakloos te zijn. Een groot deel van de respondenten voelde zich naast dakloos ook thuisloos. Het gevoel van thuisloos werd vaak verbonden met het ontbreken van een eigen huis.

Tijdens het onderzoek viel vooral op dat dak- en thuislozen drukke plaatsen mijden. Zodra het mogelijk is niet in de binnenstad te hoeven zijn wordt een rustige plek opgezocht.

Plaatsen waar respondenten graag komen en veel tijd door brengen zijn plaatsen waar iets te krijgen of te halen is zoals eten of onderdak. Ten tweede zijn er de plaatsen waar respondenten zich veilig voelen en het gevoel hebben dat het hun 'eigen' plek. Op deze plaatsen tast hun aanwezigheid het minst de ruimten en activiteiten van de dominante groepen aan. Ook het probleem van de publieke ruimte speelt mee in de keuze. Dak- en thuislozen zijn gedwongen privé-activiteiten in de publieke ruimte uit te voeren. Een aantal van die handelingen zoals het drinken van alcohol zijn middels wetgeving verboden in de publieke ruimte. Hierdoor trekken de respondenten veelal naar rustige plaatsen waar minder snel politie komt. Ook processen van uitsluiting spelen hierin een belangrijke rol. Dit uit zich bijvoorbeeld in de vorm van bewust letten op de uiterlijke verzorging, om maar niet anders te zijn dan de norm van dominante groepen in de maatschappij.

5 Conclusie

In hoofdstuk 2 is het theoretisch kader gegeven voor dit onderzoek en in hoofdstuk 4 zijn de uitkomsten van de dataverzameling uit het veldwerk verwerkt. In dit hoofdstuk kunnen daardoor de hoofd- en deelvragen worden beantwoord die in hoofdstuk 1 werden gesteld.

De hoofdvraag is:

Op welke manier zijn gevoelens van uitsluiting, van invloed op de beleving van plaatsen door dak- en thuislozen?

Voordat de hoofdvraag beantwoord kan worden, zullen hieronder eerst de deelvragen één voor één beantwoord worden.

1) *Wat wordt verstaan onder dak- en thuislozen?*

Er is een verschil tussen het niet hebben van een huis en thuisloos zijn. Het is namelijk mogelijk om thuisloos te zijn ondanks het feit dat er wel een fysiek onderkomen is. Het zich niet veilig voelen in een eigen huis is hiervan een voorbeeld. Het ontbreken van een huis hoeft daarentegen niet te betekenen, dat iemand zich ook thuisloos voelt. 'Home' is een plaats waar mensen een gevoel van gehechtheid en 'rootedness' bij hebben. Belangrijk voor dit onderzoek is of daklozen zichzelf ook thuisloos voelen. Uit dit onderzoek blijkt dat daklozen zich wel thuisloos voelen. In tegenstelling tot het onderzoek van Watson en Austerberry paragraaf 2.3.2 waarbij dak- en thuisloze vrouwen werden geïnterviewd. Uit het onderzoek bleek dat 30% van de vrouwen hun huidige onderdak niet als hun huis zag. Desondanks beschouwden ze zichzelf niet als homeless.

2) *Welke positie nemen dak- en thuislozen in de maatschappij in?*

Door de 20ste eeuw heen is het probleem van dak- en thuislozen veranderd van criminalisering naar een psycho-sociaal probleem en tegen het einde van de 20ste eeuw is het een huisvestingsprobleem. Hierdoor veranderde de positie van dak- en thuislozen.

Tegenwoordig worden dak- en thuislozen gezien als maatschappelijk kwetsbaar: mensen die zorg en hulp behoeven.

Een groot deel van het dagelijkse leven van dak- en thuislozen speelt zich af binnen instituties. Een doel van instituties is de omvorming van het gedrag van de bewoners in de richting van de 'ideale' maatstaf. Regelgeving van instituties wordt hiervoor als instrument ingezet. Het individu komt hierdoor in een onderdanige rol terecht die niet natuurlijk is voor een volwassene.

Tevens brengen dak- en thuislozen veel tijd door in de publieke ruimte. Hoewel dak- en thuislozen veel in de publieke ruimte verblijven, worden ze zelden tot het publiek gerekend. Wetgeving en beleid zijn er op gericht om gedrag te veranderen. Steden treffen maatregelen die moeten leiden tot een veilige en geordende publieke ruimte onder andere door alcoholgebruik te weren uit deze ruimte. Maar voor hen die vaak in de publieke ruimte verkeren, moeten juist de privé-zaken in het openbaar worden uitgevoerd zoals het drinken van een biertje of het doen van hun behoefte.

A. *Hoe gaan instituties om met dak- en thuislozen?*

Hoewel dagopvanghuizen een gastvrije omgeving willen realiseren, is dit in de praktijk erg moeilijk, omdat een deel van de dak- en thuislozen onvoorspelbaar gedrag kan vertonen, veroorzaakt door drank- en drugsgebruik. Om de veiligheid te garanderen, is het daarom nodig, dat instituties ruimten zijn waar sociale controle wordt uitgeoefend. Onder andere regelgeving en cameratoezicht worden ingezet om de veiligheid te garanderen. Toch voelt

een deel van de daklozen zich niet veilig binnen instituties door de aanwezigheid van andere dak- en thuislozen. Ook de regels in de opvanghuizen zorgen ervoor, dat dak- en thuislozen het als een minder prettige plaats ervaren.

3) *Hoe worden plaatsen door daklozen ervaren?*

Dak- en thuislozen ontwikkelen een specifieke routine rond hulpvoorzieningen zowel om te schuilen en eten als voor sociale contacten. Populaire plaatsen zijn plaatsen waar men zich veilig voelt en het idee heeft dat het een 'eigen' plek betreft.

Hoewel van hulpvoorzieningen veel gebruikgemaakt wordt, kunnen ze soms als nare plaatsen ervaren worden. De aanwezigheid van andere daklozen kan hen een onveilig gevoel geven. Het zijn echter ook plaatsen waar sociale contacten worden opgedaan, waardoor de plaatsen door een deel van de daklozen als prettig wordt ervaren.

Rustige plaatsen buiten het centrum worden opgezocht om de politie te ontlopen, maar ook is het voor een aantal dak- en thuislozen van belang om een eigen plek te hebben. Dit geeft een gevoel van controle en vastigheid.

De binnenstad wordt door een deel van de daklozen gemeden vanwege de drukte. Het gevoel bestaat hier dat men constant op de hoede moet zijn en omdat er privé-zaken in het openbaar worden uitgevoerd in een drukke omgeving is de kans groter dat de politie optreedt.

A. *Van welke plekken in Groningen wordt door daklozen veel gebruikgemaakt?*

Plekken waar dak- en thuislozen veel komen zijn plaatsen waar hulpvoorzieningen zijn. De binnenstad is ook een plaats waar de dak- en thuislozen veel komen om er geld te verdienen of om er te bedelen maar ook om er drugs of alcohol te kopen. Daarnaast worden vaak rustige plaatsen buiten het centrum opgezocht.

B. *Hoe gaat de gemeente Groningen om met de aanwezigheid van dak- en thuislozen in de publieke ruimte?*

Het beleid van de gemeente Groningen heeft als uitgangspunt dat niemand op straat hoort te slapen. Wat niet kan worden voorkomen, moet zo snel mogelijk worden verholpen en 'schadebeperking' is niet meer voldoende. Tevens zijn er algemene plaatselijke verordeningen waarmee de publieke ruimte beheersbaar wordt gehouden. Verordeningen ten aanzien van drankgebruik of bedelarij zijn van invloed op de positie van dak- en thuislozen. Dit komt overeen met de literatuur bijvoorbeeld Valentine (2001) gaf aan dat wetgeving door overheden wordt ingezet om gedrag te veranderen. Steden treffen maatregelen die moeten leiden tot een veilige en geordende publieke ruimte. Ook de gemeente Groningen doet dit.

4) *Wat wordt verstaan onder processen van uitsluiting?*

Dat is het proces waarbij dominante groepen proberen de ruimte te 'zuiveren' door minderheden neer te zetten als vervuilers van wat zuiver is. Dominante groepen hebben de mogelijkheid om andere niet dominante groepen hun wil en ideeën op te leggen. Minderheidsgroeperingen worden door dominante groepen als 'anders' gezien en kunnen groepen uit de marge processen van sociale en ruimtelijke uitsluiting ervaren en daardoor het gevoel hebben geen deel uit te maken van de maatschappij.

A. *Op welke manier hebben dak- en thuislozen te maken met processen van exclusion?*

Dak- en thuislozen ervaren processen van uitsluiting op verschillende manieren. Er heerst een sterk gevoel dat de politie hen altijd zoekt, ook als er niets aan de hand is. Een ander gevoel dat bestaat, is dat men genegeerd of aangestaard wordt door niet dak- en thuislozen.

B. *Hoe worden gevoelens van uitsluiting door dak- en thuislozen ervaren?*

Een voorbeeld van een culturele representatie is de vervuiling van het straatbeeld door de aanwezigheid van daklozen. Dak- en thuislozen worden als vies of afwijkend aangeduid aldus Holloway en Hubbard. Dit is voor een deel van de daklozen een reden om goed op de

uiterlijke verzorging te letten en er niet als ‘een junk’ uit te willen zien. Schone kleding speelt hierbij ook een belangrijke rol.

Op welke manier zijn gevoelens van uitsluiting, van invloed op de beleving van plaatsen door dak- en thuislozen?

Bij de keuze van plaatsen om de dag door te brengen, spelen gevoelens van uitsluiting een rol. Bepaalde plaatsen worden gekozen omdat men hier door kan gaan als lid van de bewoonde wereld en niet uitgesloten wordt.

Rustige plaatsen worden bewust op gezocht om aan de maatschappij te ontvluchten en een eigen plek te hebben. Dit komt ook door het feit dat privé-activiteiten in de publieke ruimte moeten worden uitgevoerd. Dit werd in de literatuur onder andere door Mitchell aangegeven en tijdens dit onderzoek kwam dat meerdere keren naar voren.

Drukke plaatsen zoals de binnenstad worden alleen opgezocht omdat er iets te krijgen of te halen is. Hierbij kan gedacht worden aan eten of onderdak. De binnenstad wordt ook opgezocht om er geld te verdienen, zowel legaal als illegaal. Daarna wordt de binnenstad door een groot deel van de dak- en thuislozen weer verlaten. Bij het bezoeken van de binnenstad houden de respondenten rekening met hun uiterlijke verzorging zoals schone kleding omdat men niet als ‘junk’ gezien wil worden.

Zoals gezegd zoeken veel respondenten rustige plaatsen op, onder andere om niet lastig te worden gevallen door de politie. Zoals ook Cloke et al (2007), beschreef hoe daklozen hun zichtbaarheid minimaliseren om te voorkomen de aandacht te trekken van degene die hen uitsluiten van bepaalde plaatsen.

Vaak wordt zo’n rustige plaats die veel bezocht wordt als een ‘eigen’ plek beschouwd. Een eigen plek lijkt hier te verwijzen naar een gevoel van ‘home’ waarbij het een gevoel van controle en van ergens bijhoren impliceert. Dit is voor de respondenten ook iets dat ze in de toekomst graag zouden willen hebben; een eigen plek.

Literatuurlijst

- Aitken, S. en G. Valentine (2006), *Approaches to human geography*. Sage, Londen.
- Andel, W.M. van, P.A.A. Baijens, A. Ambler Huiskes, O.H. Brook, A.F.W. Kok en J. Kok (2000), *Mensen zonder zorg. Een onderzoek door de Inspectie voor de politie en de Inspectie van de Gezondheidszorg Deel 1*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Den Haag.
- Beek, G. (2006), (z)Onderdak: Groninger gezamenlijke aanpak van dak- en thuislozenzorg. Stichting van de Straat en Dienst OCSW van de gemeente Groningen.
- Bie, E. de, B. Bieleman en H. Maarsingh (1997), *Lastige Maten: Overlastveroorzakers in de Groningse binnenstad*. Intraval in opdracht van de Gemeente Groningen.
- Beukeveld, M. en J. Vosselman (2007), *Plek om te slapen: Dak- en thuislozenmonitor 2006*. Bureau Onderzoek Gemeente Groningen.
- Blunt, A. en R. Dowling (2006), *Home*. Routledge, London.
- Boeije, H. (2005), *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Boom onderwijs, Amsterdam.
- Brehm, S.S., I. Mervielde, A. Van Hiel, S.M. Kassin en S. Fein (2007), *Sociale psychologie*. Academia Press. Gent.
- Berselaar, V. van den (2003), *Wetenschapsfilosofie in veelvoud. Fundamenten voor onderzoek en professioneel handelen*. Coutinho, Bussum.
- Bruin, D. de, C. Meijerman, H. Verbraeck, R. Braam, F. Leenders en G. van de Wijngaart (2003), *Zwerven in de 21ste eeuw. Een exploratief onderzoek naar geestelijke gezondheidsproblematiek en overlast van dak- en thuislozen in Nederland*. Centrum voor Verslavingsonderzoek, Utrecht.
- Cambré B. en H. Waege (2005), 'Kwalitatief onderzoek en data verzameling door open interviews.' in: J. Billiet en H Waege (eds.), *Een samenleving onderzocht: Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. De boeck, Antwerpen.
- Christians, C.G. (2005), 'Ethics and politics in qualitative research. in: Denzin, N.K. en Y.S. Lincoln (eds.), *The SAGE handbook of qualitative research third edition*. SAGE, Londen.
- Cloke, P., S. Johnsen en J. May (2008), 'Performativity and affect in the homeless city.' *Environment and Planning D: Society and Space 2008*. vol. 26, blz. 241-263
- Cloke, P. S. Johnsen en J. May (2007), 'Imag(in)ing 'homeless places': using auto-photography to (re)examine the geographies of homelessness.' *Royal Geographical Society*.
- Cook I. (2005), 'Participant observation' in: Flowerdew, R. en D. Martin *Methods in Human Geography: a guide for students doing a research project*. Prentice Hall, Essex.

- Cresswell, T. (2004), *Place: a short introduction*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Daly, G. (1998), 'Homelessness and the street: observations from Britain, Canada and the United States' in: Fyfe N. (ed.) *Images of the street: planning, identity and control in public space*. Routledge, Londen.
- Davidson, J. en C. Milligan (2004), *Editorial Embodying emotion sensing space: introducing emotional geographies*. Routledge, Londen.
- Denzin, N.K. en Y.S. Lincoln (2005), *The SAGE handbook of qualitative research third edition*. SAGE, Londen.
- Duncan J.S. en D. Lambert (2004), 'Landscapes of Home', in: J.S. Duncan, N. C. Johnson en R. H. Schein(eds.), *A companion to Cultural Geography*. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Encyclopedie Drenthe online, *Maatschappij van Weldadigheid*
<http://www.encyclopediedrenthe.nl/Maatschappij%20van%20Weldadigheid> bezocht op 8-8-2008.
- Falconer Al-Hindi, K. en H. Kawabata (2002), 'Toward a more fully reflexive feminist geography.' in: P. Moss(ed.), *Feminist geography in practice: research methods*. Blackwell publishers, Groot-Brittannië.
- Gemeente Groningen (2005), *Algemene plaatselijke verordening Groningen 2005*. 5-6-2008 inwerkingtreding Gemeente Groningen
http://gemeente.groningen.nl/functies/pagfunctie.cfm?searchoptions=on&q=apvg+drank&cx=014162959868145252948%3Acuo_adnkege&cof=FORID%3A11&parameter=2017&query=apvg+drank&btnsearch.x=16&btnsearch.y=12 bezocht op 8-8-2008.
- Gemeente Groningen (2004), *Uit de goot: beter voorkomen dan genezen* Gemeente Groningen.
- Gezondheidsraad (1995), *Daklozen en thuislozen*. Gezondheids-raad, Den Haag.
- Glasser, I. en R. Bridgman (1999), *Braving the street : the anthropology of homelessness*. Berghahn Books, New York.
- Goffman, E. (1961), *Totale instituties*. Universitaire Pers, Rotterdam.
- Heydendael, P.H.J.M. en H.G. Brouwers (1989), 'Mensen in de marge in soorten en maten.' *Tijdschrift voor de Sociale Gezondheidszorg* 68 (8), blz. 4-8.
- Holloway, L. en P. Hubbard (2001), *People and place: the extraordinary geographies of everyday life*. Prentice Hall, Essex.
- Houten, D. van (1999), 'De standaardmens voorbij. Over zorg, verzorgingsstaat en burgerschap.' *Elsevier/ De Tijdstroom*, Maarssen.
- Jencks, C. (1994), *The homeless*. Harvard University Press, London.

Johnsen S., P. Cloke en J. May (2005), 'Day centres for homeless people: spaces of care or fear?' In *Social & Cultural Geography*, vol. 6, No. 6 December, Routledge, Londen.

Johnston, R.J., D. Gregory en D.M. Smith (eds.) (1994), *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell, Oxford.

Jonge de I. *Opvanghuis daklozen ter discussie* in: Dagblad van het Noorden 11-04-07.

Kellett, P. en J. Moore (2003), 'Routesto home: homelessness and home-making in contrasting societies.' *Habitat International* 27: blz. 123-41.

Lans van der J. (2004), 'De kwelgeesten van professionals: het paternalisme- en geitenwollensokkensyndroom.' in: Lohuis, G., L. Polstra en G. Schout, *Creativiteit in knellende omstandigheden: Omgaan met knellende omstandigheden in de zorg voor kwetsbare mensen*. SWP, Amsterdam.

Longhurst R. (2003), 'Semi-structured interviews and focus groups' in: N.J. Clifford en G. Valentine (eds.), *Key methods in geography*. SAGE Publications, Londen.

Merleau-Ponty, M. en J. Slatman (2003), *De wereld waarnemen*. Uitgeverij Boom, Amsterdam.

Mitchell, D. (2003), *The right to the city: Social justice and the fight for public space*. The Guilford press, New York.

Nijmeijer B. (2003), *Daklozen in Groningen*, HP/ De tijd 25-4-03

Polstra, L. en M. Oostland (1998), *Stemmen uit de marge: behoeftenonderzoek onder daklozen in Groningen*. Gemeente Groningen, Groningen.

Robinson, C. (2002), 'I think home is more than a building: young home(less) people on the cusp of home, self and something else.' *Urban Policy and research* 20(1): blz. 27-38.

Rollinson, P.A. (1998), 'The everyday geography of the homeless in Kansas City.' *Geografiska Annaler*, 80 B (2): blz. 101-115.

Roorda-Honée J. (2001), *Gehechtheid, sociale relaties en thuisloosheid: een onderzoek naar ontwikkelingsantecedenten van thuisloosheid*. Nijmegen University Press, Nijmegen.

Rowe, S. en J. Wolch (1990), 'Social networks in time and space: homeless women in Skid Row, Los Angeles', *Annals of the association of American Geographers*, 80, blz. 184-204.

RTV Noord (2005), Veel klachten over bedelaars in Groningen Internet:
http://www.digidak.nl/php/nieuws_dakl.php?id=34 laatst bezocht op 8-8-2008.

Schmeets, H., Reep C. en G. Snijkers (2003), *Afbakenen van moeilijk waarneembare bevolkingsgroepen* Centraal Bureau voor de Statistiek.

Seamon D. (1979), *A geography of the lifeworld*, Croom Helm, Londen.

- Sharp, J. (2004), 'Feminisms', in: J.S. Duncan, N. C. Johnson en R. H. Schein (eds.), *A companion to Cultural Geography*. Balckwell Publishing Ltd, Oxford.
- Sibley, D. (1995), *Geographies of Exclusion*. Routledge, London.
- Sibley, D. (1981), *Outsiders in urban societies*. Basil Blackwell, Oxford.
- Stichting Huis (2004), Samenvatting Beleidskader 2005-2008.
- Stichting Huis (2005), Informatie over het Eemshuis.
- Storey D. (2001), *Territory: the Claiming of space*, Pearson Education, Harlow.
- Valentine G. (2001), *Social geographies: space & society*. Pearson Education Ltd, Harlow.
- Valentine, G. (2005), 'Tell me about...: using interviews as a research methodology', in: Flowerdew, R., D. Martin *Methods in Human Geography: a guide for students doing a research project* Prentice Hall, Essex.
- Wagner, D. (1993), *Checkboard square. Culture and resistance in a Homeless Community*. Westview Press, United States of America.
- Wardhaugh, J. (1999), 'The unaccomodated woman: home, homelessness and identity.' *The sociological review*, 47: blz. 91-109.
- Watson, S. en H. Austerberry (1986), *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*. Routledge & Kegan Paul, Londen.
- Wolch J. en M. Dear (1993), *Malign Neglect: Homeless in an American city*. Jesse Baird, San Francisco.
- Wolf, J.R.L.M. (2002), *Een kwestie van uitburgering*. SWP, Amsterdam.
- Wolf, J., M. Zwikker, S. Nicholas, Hv Bakel en D. Reining (2002), *Op achterstand: een onderzoek naar mensen in de marge van Den Haag* Trimbos-instituut, Utrecht.